

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

La identificació de les tombes originals dels quatre primers
faraons de la Dinastia XVIII egípcia: Ahmose I, Amenhotep I,
Tuthmosis I i Tuthmosis II

TREBALL FINAL DE GRAU D'ARQUEOLOGIA

CURS 2019/2020

ROGER NIELL i ESPACHS

NIUB: 18024392

Prehistòria i Protohistòria

Tutor: Francisco Javier López Cachero

RESUM

Davant la dificultat de localitzar amb total seguretat les sepultures originals dels quatre primers reis de la Dinastia XVIII, en aquest treball ens endinsarem en l'anàlisi tant documental com de les troballes arqueològiques i les diferents teories de diversos investigadors sobre aquesta problemàtica.

Se sap que les respectives mòmies d'Ahmose I, Amenhotep I, Tuthmosis I i Tuthmosis II van ser traslladades durant el regnat de Ramses IX (Dinastia XXI) al *caché* reial (DB 320) de Deir el-Bahari, amb l'objectiu d'evitar (o minimitzar) els efectes negatius del saqueig de tombes. Tanmateix, el lloc original ha desaparegut dels registres, disposant actualment de referències molt imprecises i equívokes, tenint, però, una important rellevància els cementiris de Dra Abu el-Naga, Deir el-Bahari i la Vall dels Reis. Intentarem posar una mica més de llum a la foscor, a partir del re-estudi arqueològic de les dades disponibles i intentarem enfocar futures línies d'investigació.

PARAULES CLAU: Ahmose, Amenhotep I, Tuthmosis I, Tuthmosis II, Dra Abu el-Naga, Tebes, Deir el-Bahari, Dinastia XVIII, KV 39, AN B.

ABSTRACT

Facing the difficulty of locating with total security the original burials of the first four kings of the Ancient Egypt's 18th Dynasty, in this paper we dive into the analysis both documental and archaeological of the remains and the different theories proposed by multiple investigators around this topic.

It is known that the mummies of Ahmose I, Amenhotep I, Tuthmosis I and Tuthmosis II were moved at the beginning of Ramses IX reign (early 21st Dynasty) to the later known as the "royal cache" (DB 320) in Deir el-Bahari, in order to avoid (or minimise) the negative outcomes derived from tomb-looting. However, the original place of burial hasn't survived in the registers, so we currently have imprecise and equivocal references, but we are certain of the importance of the cemeteries of Dra Abu el-Naga, Deir el-Bahari and the Valley of the Kings. We will try to shed some light into this matter, through the re-study of the archaeological data available and we will try to direct future lines and projects of investigation.

KEY WORDS: Ahmose, Amenhotep I, Tuthmosis I, Tuthmosis II, Dra Abu el-Naga, Thebes, Deir el-Bahari, 18th Dynasty, KV 39, AN B.

Imatge de la portada: Detall de l'Estela de la Reina Tetisheri, dedicada pel seu nét Ahmose I.

AGRAÏMENTS

Vull aprofitar aquest espai per donar les gràcies a diverses persones que han fet possible l'elaboració d'aquest Treball de Final de Grau.

Primerament, al Doctor José Lull, investigador, co-director i professor del màster en Egiptologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, per haver-me ajudat en l'elecció del tema i haver-me proporcionat la bibliografia suficient com per a poder encarar una feina d'aquestes dimensions. Agraïxo moltíssim la seva paciència a l'hora d'introduir-me al tema i la seva disposició i ajuda totals.

Alhora, al Doctor Josep Cervelló, també investigador, co-director i professor del màster en Egiptologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, per la paciència que ha tingut amb mi i el meu company Alex Alcocer des de la primera reunió ara farà més de dos anys, guiant-nos i assessorant-nos per tal d'enfocar el nostre futur professional i acadèmic de la manera més adequada segons els nostres objectius.

No em vull deixar tampoc al tutor del treball, el Doctor Francisco Javier López Cachero, qui ha esta sempre a la meva disposició per a qualsevol dubte o qüestió relacionades, no només amb aquest "projecte", sinó amb tants d'altres temes rellevants sobre Arqueologia i els estudis dins la Universitat de Barcelona. També li agraïxo el seu esforç per assumir un treball que s'allunya dels seus camps d'estudi habituals, més tenint en compte el seu càrrec de cap d'estudis del grau d'Arqueologia de la UB en temps de confinament degut a la pandèmia de la COVID-19.

Al meu company de classe i gran amic, Alex Alcocer, per ser-hi sempre que l'he necessitat i per acompanyar-me en aquest viatge que tot just acaba de començar per a nosaltres.

Finalment, als meus pares i la meva germana, per haver-me recolzat en tot moment i haver-me incentivat a perseguir la meva passió per l'Egiptologia i el meu anhel de dedicar-me professionalment a l'estudi de l'Antic Egipte algun dia. Gràcies per la vostra paciència i el vostre suport incondicional.

SUMARI

INTRODUCCIÓ	2
Objectius.....	3
Metodologia	3
Aclariments sobre nomenclatura	4
CONTEXT HISTÒRIC	5
DOCUMENTACIÓ i ANÀLISI DE LA INFORMACIÓ BIBLIOGRÀFICA	11
Ahmose I.....	11
Amenhotep I.....	17
Tuthmosis I	34
Tuthmosis II	37
CONCLUSIONS	40
Ahmose I.....	40
Amenhotep I.....	42
Tuthmosis I	43
Tuthmosis II	45
Propostes de cara al futur	46
BIBLIOGRAFIA	47
ANNEXOS	50

INTRODUCCIÓ

Amb aquest treball, el que volem investigar és l'emplaçament original dels enterraments dels quatre primers faraons de la Dinastia XVIII, essent aquesta la primera de l'anomenat Regne Nou de l'Antic Egipte. Des del seu descobriment al s.XIX i fins l'actualitat, la ja famosa Vall dels Reis ha acaparat un gran interès mediàtic però sobretot científic, davant la perspectiva de nous i diversos descobriments. És així que trobem un gran nombre d'articles, publicacions i llibres centrats en aquesta àrea geogràfica tan delimitada i concreta [Figures 1 i 2], que alberga els llocs de descans de personatges molt destacats d'aquest període, com podrien ser la sobirana Hatshepsut, el seu fill i també faraó, Tuthmosis III o el propi Ramsès II. En aquesta mateixa zona s'hi ha pogut constatar alguns dels canvis que es produïren en el sí de l'imperi un cop expulsats els hicses, que tenien la seva capital a Avaris, i recuperat el control del Baix Egipte, últim bastió asiàtic. Aprofitant aquesta conjuntura, emergeix ¹ la ciutat de Tebes, a l'Alt Egipte, que és on s'hi establirà la nova cort de la Dinastia XVIII, fundada per Ahmose I. Això farà, al seu torn, que la majoria de sobirans de les Dinasties XVII, XVIII i XIX, es fessin enterrar a la necròpolis d'aquesta ciutat.

Els casos que aquí ens interessen, però, són exclusivament els dels quatre primers, o el que es el mateix, Ahmose I, Amenhotep I, Tuthmosis I i Tuthmosis II, ordenats cronològicament. Per a aquests reis, diversos autors al llarg del s.XX i XXI han intentat localitzar-ne les seves tombes originals, però fins ara no s'ha assolit cap mena de consens sobre aquest aspecte per a cap d'ells.

¹ No és que aparegui del no-res en aquest moment, sinó que agafa una major rellevància política.

- Objectius

Amb aquest petit ² treball monogràfic intentarem realitzar un estat de la qüestió sobre les investigacions que s'han fet fins ara dels quatre reis següents: Ahmose I, Amenhotep I, Tuthmosis I i Tuthmosis II.

Alhora, ens agradaria fer un anàlisi crític de les diferents propostes de tombes que han fet diversos autors al llarg dels anys, per tal d'identificar problemes i/o fortaleces en cadascuna d'elles.

També volem fer una proposta de les tombes candidates que, segons les nostres interpretacions, siguin les més probables d'haver sigut les tombes originals dels faraons anteriors.

Finalment, un altre objectiu serà el d'intentar fer alguna aportació de cara al futur i encaminar properes investigacions sobre el tema en qüestió.

- Metodologia

Per a l'assoliment d'aquests objectius, ens basarem única i exclusivament en bibliografia ³ en espanyol, anglès, francès i alemany de diversos autors especialistes en les Dinasties XVII i XVIII, la Vall dels Reis, i el Regne Nou, en general. La majoria d'articles que es citen al cos del treball van ser elaborats al llarg del segle XX, però hem disposat de varis treballs més recents, arribant com a molt aviat, al 2011. Això fa que haguem de tenir en compte l'evolució de la informació que s'ha anat extraient amb el pas dels anys a partir de les diferents millores tant tecnològiques com teòriques dins el món de l'Arqueologia, fet que sens dubte ha contribuït a afinar les interpretacions dels diferents registres disponibles i a millorar aspectes com les datacions ceràmiques, les cronologies relatives a través dels murs i estructures o establir unes tipologies segons l'evolució de les tombes reials de la necròpolis tebana.

² Un Treball de Final de Grau és "gran" i important per a l'estudiant, però petit en comparació a les feines dels professionals que porten anys investigant els diferents temes tractats.

³ La majoria d'articles me'ls va proporcionar el Dr. José Lull.

- Aclariments sobre nomenclatura

Al llarg del treball s'usen diversos mots per a referir-se a un mateix concepte: els termes "capella", "capella funerària", "capella mortuòria", "temple funerari", "temple mortuori" i "temple-palau" defineixen un espai dedicat únicament al culte o a la celebració de les cerimònies vinculades a l'enterrament d'una personalitat, sense cap enterrament. Tanmateix, les "capelles" tindran unes dimensions més reduïdes que els "temples".

CONTEXT HISTÒRIC ⁴

En aquests moments, ens trobem a cavall entre el final de la Dinastia XVII i començaments de la XVIII, amb la peculiaritat que la primera s'emmarca encara dins el Segon Període Intermedi, mentre que la segona ja correspon al Regne Nou. De fet, el primer dels sobirans que ens ocupa, Ahmose I, influeix en ambdós moments, en ser el germà de l'últim faraó de la Dinastia XVII [Figura 3] i ser el primer del nou imperi.

Des de la Dinastia XIII, els *hyksos* s'havien anat assentant en el sí de l'Imperi Mitjà, bé de manera progressiva, bé amb el beneplàcit dels diferents monarques. El cas és que la disgregació d'aquest poder i la formació d'elits cada vegada més independitzades del govern centralitzat, va propiciar el sorgiment de nous universos simbòlics que, eventualment, desembocaran en l'establiment d'un Estat hicse. I qui eren aquests hicses o *hyksos*? Doncs bé, es tractava de població asiàtica, en tant que provinents de diverses zones de la Palestina occidental i del Llevant mediterrani en general, que, probablement s'havien anat assentant paulatinament i en especial al Delta oriental, portats pels propis faraons per a realitzar feines molt especialitzades en diferents àmbits com podrien ser la guerra, la navegació o el transport i que, al seu torn, van passar per un procés d'aculturació, generant així una cultura molt similar a l'egípcia del moment però amb trets distintius significatius. Tot plegat, i aprofitant la conjuntura de pèrdua d'autoritat per part de la figura reial a finals de la Dinastia XIII, que estava molt controlada per diverses famílies pertanyents a les elits econòmiques i influents de l'aleshores capital, Ity-Tawy, va permetre el sorgiment de petits (i autoanomenats) reis, donant lloc a un domini hicse a la part del Delta. La dinastia continuista egípcia, sense ser-ne hereva directa, es va "recloure" a Tebes, formant, en última instància, la Dinastia XVII, que serà la que començarà els atacs contra el nou domini estranger. La seva mala situació geogràfica, que els tenia atrapats entre dos poders aliats (els hicses al nord i els nubis al sud), va accelerar la necessitat de recuperar i reunificar els dos territoris històrics de l'Egipte. Alguns investigadors assenyalen com a factor important en aquesta reconquesta el fet que els temples religiosos havien anat agafant una rellevància política i econòmica que fins

⁴ Per a aquest apartat, m'he basat especialment en GALÁN, J.M. (2011) i MORENO, J.C. (2011).

aleshores no havien tingut, destacant en especial els Temple d'Amon de Karnak. Es produeix una mena de "triangle de poder" entre els reis tebans, les elits i els sacerdots dels temples que ajudarà als primers a accedir als recursos necessaris per fer front a l'empresa de recuperar els territoris del nord i es crearan noves xarxes entre aquests agents. Així, moltes famílies riques intentaran col·locar membres de la mateixa unitat familiar en posicions destacades de temples, de la mateixa manera que intentaran fer els reis, que també tindran influència en quines famílies es recolza i en quines no. Sigui com sigui, els temples ara tenien incentius per trobar noves terres per incorporar sota la seva jurisdicció per tal d'augmentar els tributs recaptats i ampliar els recursos disponibles per als sobirans de Tebes, cosa que els duu a mirar cap als territoris del nord, més que els del sud, més aviat àrids i amb pocs rendiments agrícoles en comparació als del Delta.

Els inicis de les hostilitats entre tebans i *hyksos* no són fruit de corrents "nacionalistes" sinó que més aviat hem de parlar d'incursions amb l'objectiu d'obtenir botí de guerra, tant productes o materials com esclaus i noves terres, però també per controlar les vies de comunicació de persones i mercaderies. El domini d'aquestes importants rutes comercials serà clau sobretot pel regne de Tebes ja que impedirà o dificultarà les comunicacions entre dos estats aliats per fer front als tebans, que tenien com a enemic comú. Durant el regnat de Kamose, sabem que en un moment s'intercepta correspondència entre el rei hicsa Apofis i el rei nubi de Kerma en el que el primer l'insta a mantenir atacs per la rereguarda i així obrir dos fronts i dificultar l'expansió de Tebes. Tanmateix, no va ser Kamose qui inicià aquests atacs, sinó que fou el seu predecessor (el seu pare, segons Winlock [1924]), Seqenenre Tao II, qui, a jutjar per les ferides de maça i destrals visibles en la seva mòmia, degué morir en combat, possiblement contra els mateixos *hyksos*. Kamose va dur a terme diverses campanyes bèl·liques tant cap al nord com cap al sud, destacant la presa d'alguns territoris de l'Egipte Mitjà, un atac sorpresa sobre Avaris, la capital hicsa, i la conquesta de la fortalesa de Buhen (Núbia). No serà fins el regnat del seu successor i germà, Ahmose, que es conquerirà Heliòpolis (actual El Caire, aproximadament) i Avaris serà assetjada i finalment, derrotada i destruïda. De totes maneres, el nou faraó la reconstruirà i hi establirà una base molt important per a atacs contra les restes dels hicses, així com una plaça militar i de poder dissuasiu. Hi destacarà la construcció de part del seu palau amb motius i estils arquitectònics i decoratius

minoics, fet que demostra la incorporació d'Egipte en els circuits de relacions diplomàtiques internacionals en els que fins al moment no estava present.

Com ja hem dit abans, es considera el regnat d'Ahmose com l'inici del Regne Nou, als voltants de l'any 1539 aC. Des de mitjans del s.XVI aC, Tebes ja s'havia anat erigint com la ciutat més destacada de l'Alt Egipte, en gran part, i tal com ja hem argumentat anteriorment, degut a la creixent rellevància que anirà adquirint el clergat d'Amon, déu principal de la ciutat. Aquest acabarà esdevenint una divinitat d'àmbit nacional, incloent una cosmogonia pròpia i una hibridació amb Re (originant la figura d'Amon-Re). Aquesta influència ja es veu en l'estela de Kamose [Figura 4], cabdill de Tebes i germà del futur faraó Ahmose, situada al Temple d'Amon de Karnak, i en la que s'hi detallen les discussions que tingué aquest amb els membres del seu consell a l'hora de decidir si atacar o no els hicses (HABACHI, 1972). Kamose considera que només els tebens són els veritables egipcis i que els *hyksos* s'han de fer fora, malgrat Apofis, del que ja hem parlat abans, usava la titulatura de Rei de l'Alt i del Baix Egipte. Aquesta argumentació xenòfoba no era més que una justificació per a l'obtenció de noves terres i la voluntat d'augmentar els ingressos tributaris. Ahmose triomfarà i serà el que conquereixi Avaris, tot reunificant els Dos Egiptes i restablint l'ordre còsmic o *maat*. Algunes fonts diuen que Kamose i Ahmose eren germans i altres diuen que es podria tractar de tiet i nebot, respectivament, però el que està clar és que Ahmose serà rei i faraó de ple dret i, per tant, el que enceti la Dinastia XVIII i el Regne Nou. Sembla ser que es casà amb una de les seves germanes, Ahmes-Nefertari, a qui atorgà la titulatura de "gran esposa reial" i que gaudí de gran poder i influència, com veurem més endavant quan ens referim al regnat d'Amenhotep I, el seu fill i successor d'Ahmose. També disposava del títol d'"esposa del déu", igual que Ahhotep, esposa de Seqenenre Tao II, mare de Kamose i possible mare d'Ahmose també. Aquest epítet els concedí un rol molt important en el culte a Amon o el que ve a ser el mateix, en l'administració dels recursos econòmics i la influència política i religiosa del Temple d'Amon.

Ahmose, un cop el Delta quedà sota control i havent expulsat els invasors estrangers (entorn l'onzè o quinzè any del seu regnat), va poder realitzar atacs contra els enemics del sud, els nubis, tal com explica en unes inscripcions a la seva tomba el soldat Ahmose fill d'Abana (SCHULZ, 1995).

En aquells moments, la ciutat de Kerma s'havia establert com una amenaça pel control de les rutes amb el país de Punt ⁵ i les regions del cor d'Àfrica des d'on arribaven productes de luxe, però també es veia amenaçat l'abastiment de minerals i metalls preciosos com l'or. Com ja sabem també, aquesta amenaça no era nova, ja que es tenen proves documentals de les relacions entre *hyksos* i nubis, però també s'han trobat ceràmiques típiques del Delta (estil "Tel el-Yahudiyia") en excavacions fetes a Kerma i a l'inrevés, ceràmiques núbies a les proximitats d'Avaris.

S'han identificat noves tipologies d'enterraments coincidint amb aquest inici de la Dinastia XVIII, que destaquen per la presència de pous de poca profunditat (en general) amb passadissos llargs i estrets que s'obren en cambres funeràries al final, també de dimensions més aviat ajustades. No tenien revestiment murari ni inscripcions, cosa que és de destacar. Probablement això es degui a la reutilització posterior d'aquest emplaçaments per part d'habitants d'altres dinasties. També s'obre un nou espai d'enterrament, com és Dra Abu el-Naga. Aquest turó està situat davant del que era el Temple d'Amon, coincidint també amb que el sol surt de cara a aquest lloc i es pon per darrere, podent seguir la totalitat del moviment del sol diari, o com ho veien ells, la barca solar del déu Re. A més, és el lloc que van escollir alguns altres reis de la Dinastia XVII, molt mitificats, com els Intef, destacant la piràmide de Nubkheperre Intef. També coincidia el fet que la processó anual per recordar els difunts, arribava a la necròpolis de Deir el-Bahari en aquest punt, provinent del temple de Karnak. Tot això el convertia en un enclavament simbòlic i de forta càrrega religiosa. Malauradament, els faraons de la Dinastia XVIII i els seus familiars que es van fer enterrar aquí van ser traslladats en algun moment a finals de la Dinastia XX o principis de la XXI, segons el Papir Abbott, cosa que ha comportat que no puguem saber quines tombes pertanyien exactament a cadascun d'aquests personatges. La mòmia d'Ahmose es va trobar el *caché* reial de Deir el-Bahari. Es tracta d'un individu d'uns trenta-cinc anys d'edat, cosa que confirma el seu accés jove al tro d'Egipte (sabem que va regnar prop de vint-i-cinc anys). D'altra banda, la mòmia d'Ahotep, la seva mare, es va trobar el 1859 a Dra Abu el-Naga en un pou amb objectes amb el nom de Kamose i Ahmose.

⁵ Actualment correspondria a l'àrea situada entre Eritrea, Djibouti, el nord d'Etiòpia i el sud-oest del Iemen.

Aquest fou succeït per un dels seus fills, que adoptà el nom d'Amenhotep I i es casà amb una germana seva, Merytamun. Aquesta sembla que morí jove i el faraó no es tornà a casar, fet que va provocar problemes i disputes successòries al final del seu regnat. Pel que s'ha recuperat fins el moment, tot indica que el regnat d'Amenhotep va ser generalment tranquil, amb algunes campanyes militars puntuals a Kush, per exemple. Durant els seus anys de regnat, aquest faraó es dedicà al desenvolupament intern del país, així com una atenció especial al temple de Karnak, o s'hi ha conservat restes de capelles i altres edificis construïts en aquesta època i dedicats a Amon. La mòmia d'aquest faraó també es localitzà al dipòsit reial de Deir el-Bahari i es creu que va governar uns vint-i-un anys en total, sense que se'n conegui tampoc l'enterrament original. Tot fa pensar que després de la seva mort, Amenhotep i la seva mare, Ahmes-Nefertiri, van ser divinitzats i molt venerats, en tant que guardians i protectors de la necròpolis de Tebes. Això ha despertat molt l'interès dels investigadors i arqueòlegs, a la cerca de la seva tomba.

El següent faraó després d'Amenhotep I va prendre el nom de Tuthmosis I, "El nascut de Djehut", és a dir, del déu Thot. El fet que el seu predecessor morís sense descendència fa que no coneguem el nom del pare de Tuthmosis ⁶, només el de la mare, de nom Sensenb. Aquest faraó sí que va anar una mica més enllà en el que a empreses militars respecta, arribant fins passada la tercera cataracta, com també ens relata Ahmose, fill d'Abana (SCHULZ, 1995), inclús s'ha trobat una inscripció amb el seu nom a la quarta cataracta. L'objectiu no era més que l'obtenció de botí i de productes exòtics i matèries primeres, així com de mà d'obra esclava. Però l'ambició d'aquest faraó no va acabar aquí, ja que Tuthmosis III ens explica que va fer gravar una inscripció prop del riu Èufrates, al costat d'una altra del seu avi, fins arribar inclús a territoris de Mitanni. És el primer cop que podem parlar d'un Imperi Egipci, que s'estenia casi 2.500 quilòmetres des de la frontera nord fins al *limes* meridional, assolint aquesta fita amb tan sols dotze o tretze anys de regnat que tingué. També hi ha diverses teories sobre la ubicació de la tomba original de Tuthmosis I, ja que la construcció del temple de la seva neta,

⁶ Es podria tractar d'Ahmose-Sapaïr, un dels germans d'Ahmose, que gaudí d'un cert culte al llarg de la Dinastia XVIII.

Hatshepsut, va obligar-ne, sembla ser ⁷, la seva recol·locació en alguna altra tomba. En aquest cas però, la mòmia encara no s'ha pogut identificar.

Finalment, l'últim faraó del que parlarem en aquest treball de final de grau serà Tuthmosis II. Aquest sí que era fill del seu predecessor i, sembla ser, que d'una de les seves esposes principals, Mutnofret, que probablement fos filla d'Ahmose. Tuthmosis II, seguint la tradició familiar, es casà amb una de les seves germanes, germanastra de fet, ja que Hatshepsut i Tuthmosis II tenien el mateix pare però no la mateixa mare. Malgrat el seu curt regnat d'amb prou feines dos anys, va tenir temps de realitzar més expedicions a Núbia, ja que va rebre notícies de possibles rebel·lions al país de Kush, on s'havien organitzat cinc províncies sota un mateix comandament i havien aturat l'enviament de tributs cap a Egipte. No es diu res de cap campanya militar a Palestina, només que regularment arribaven emissaris amb ofrenes, missatges, regals, ambaixades, etc., provinents d'aquestes regions.

Tuthmosis II va dur a terme diverses construccions a Karnak, Deir el-Bahari i en diversos llocs d'Egipte i Núbia, per bé que la seva tomba tampoc s'ha trobat, entre altres motius perquè no s'ha localitzat cap peça del seu aixovar funerari fins al moment. El seu curt regnat, de 2-3 anys, segurament ha influït en la dificultat d'identificar-la. Alguns arqueòlegs especulen amb la possibilitat que fos la tomba KV 20, en un principi pensada pel seu pare, Tuthmosis I. Sí que es va localitzar al *caché* reial la seva mòmia, d'uns vint-i-cinc o trenta anys d'edat.

⁷ Hi entrarem amb més profunditat en els apartats següents del treball.

DOCUMENTACIÓ I ANÀLISI DE LA INFORMACIÓ BIBLIOGRÀFICA

AHMOSE I

S'ha discutit que les tombes d'Ahmose, Amenhotep I, Tuthmosis I i Tuthmosis II es troben a l'àrea del *wadi* Biban el-Moluk, també conegut amb un apel·latiu més famós, "la Vall dels Reis". En el cas d'Ahmose, podria haver-se enterrat alternativament a Dra Abu el-Naga a la tomba AN B, descoberta per H. Carter al 1914. Malgrat això, hi ha hagut molt pocs intents de tractar la qüestió de forma unitària, exceptuant el cas d'Elizabeth Thomas en el seu treball sobre la necròpolis tebana sencera (THOMAS, 1966).

Ibrahim Kamel ⁸ (1979) ens diu que no disposem de documents antics que ens indiquin on està el lloc d'enterrament reial del rei Ahmose I. Es considera que, la tomba d'aquest faraó, fundador de la Dinastia XVIII, ha d'estar prop de les tombes reials dels seus avantpassats. Si coneixem els llocs d'enterrament dels primers nomarques de la Dinastia XVII i, a la vegada, podem assenyalar la posició de les tombes de Tetisheri, Seqenenre Tao I, Seqenenre Tao II, Ahhotep i Kamose, hauríem d'haver limitat bastant el cercle de cerca on buscar la tomba reial d'Ahmose, que hauria d'existir dins o prop del lloc escollit pels seus parents.

A l'hora d'estudiar aquesta Dinastia, les nostres fonts d'informació són el Papir Abbott, que data de l'any 16 del regnat de Ramses IX, i les tombes reials descobertes a la necròpolis tebana. Sabem que Ahmose I enterrà la seva àvia, Tetisheri, a prop dels seus familiars. Això ho sabem a través dels textos inscrits en l'estela commemorativa erigida pel mateix rei a Abydos [Figura 6]. Així doncs, haurem de concentrar la recerca en el cementiri de Dra Abu el-Naga si volem trobar la tomba d'Ahmose, ja que allà hi ha enterrats els seus familiars.

Tetisheri va viure prou anys com per ésser enterrada pel seu nét, Ahmose I, potser prop de la seva mateixa tomba. La seva piràmide-capella s'ha localitzat a Abydos [Figura 5], tal com s'especifica a l'Estela d'Ahmose [Figura 6], a mig camí entre la piràmide i la falsa tomba d'Ahmose I. La cambra funerària de Tetisheri a Tebes no s'ha trobat encara

⁸ Comissari del Museu Copte d'El Caire.

però sí que s'han recuperat alguns dels seus continguts (dues estatuetes, trossos de roba i teixits, etc.). En el cas de la mòmia, s'ha discutit que pugui tractar-se d'alguna de les dues que s'han identificat com Merytamon i Ahmes-Nefertiri, ja que sobretot la "B" tenia la cara petita i ovoidal, amb la barbeta petita i punxeguda, així com dents superiors prominents, tot plegat, trets característics de la família d'Ahmose.

Pel que fa a Ahhotep, sabem que era la mare d'Ahmose i esposa de Seqenere Tao II i va ser enterrada bastant a començaments del regnat d'Ahmose I. Kamose devia tractar-se del germà gran d'Ahmose, ja que és el seu predecessor en el tron, per tant, també fill de Seqenenre, però no sabem del cert si també era fill d'Ahhotep. La seva tomba pot tractar-se d'una piràmide trobada al sector conegut com a "Birabi", a Dra Abu el-Naga. La mòmia es va trobar enterrada dins d'un taüt *rishi*⁹ directament al terra, juntament amb les de dos reis de la Dinastia XVII i la d'Ahhotep. Estaven en una àrea restringida prop dels peus de Dra Abu el-Naga, tot i que les seves tombes originals devien estar força dispersades i separades les unes de les altres.

Hem de començar establint que els oficials de cada rei tradicionalment situaven les seves tombes al voltant o prop del temple funerari o de la tomba del rei que aquests havien servit en vida. Un altre fet destacable és que les ornamentacions que es feien fer aquests oficials copiaven els patrons establerts pels faraons en els seus temples mortuoris situats a les necròpolis. Actualment es conserven tres tombes-capelles del temps d'Ahmose I. Totes tres estan a Dra Abu el-Naga, pel que podem afirmar que els oficials i nobles que havien servit a aquest rei, van escollir aquest districte concret de la necròpolis de Tebes. Tanmateix, durant el regnat d'Ahmose no hi havia temples mortuoris reials a Tebes, ja que aquestes tombes privades estan decorades amb motius del Regne Antic i no disposen ni d'escultures ni decoració a la façana, ja que els artistes no tenien el model del temple per seguir. A més, tots els egipcòlegs coincideixen amb què Amenhotep I va ser el primer faraó en intentar trencar amb les antigues tradicions esculpint la seva tomba a Dra Abu el-Naga, a una distància considerable del seu temple funerari, que queda al sud d'aquest sector est del cementiri. Aleshores, aquest sistema

⁹ Un taüt *rishi* es distingeixen pels motius decoratius presents al seu exterior, a base de plomes d'ocells. Presenten una forma antropomorfa i són típics del Segon Període Intermedi i principis de la Dinastia XVIII.

de separació de la tomba i del temple no existia en temps d'Ahmose I, així que ambdós havien d'estar connectats.

És important senyalar la posició de la tomba de Kamose (germà del faraó en qüestió), ja que l'enterrament reial d'Ahmose podria estar a prop. Això ens porta al sector sud del cementiri d'el-Naga, on hi trobem una petita piràmide prop de la qual s'hi van trobar primer una tauleta que parla sobre les lluites entre els egipcis i els hicsos, i, més tard, en una altra tomba propera, un escarabeu que duia el nom de Kamose. A través de les inscripcions del Papir Abbott sabem que la tomba d'aquest està al nord del temple d'Amenhotep.

Tot sembla indicar doncs que la tomba reial d'Ahmose ha d'estar ben amagada actualment en alguna zona prop del barranc que forma Dra Abu el-Naga i que la seva existència ha de ser impossible de detectar fàcilment, ja que no hi ha traces visibles després de la desaparició de la capella funerària que se li adossava.

En aquest punt, Kamel (1979) proposa estudiar amb més profunditat la tomba de nom "Bab ibn Soliman", situada a l'extrem sud de Dra Abu el-Naga, no gaire allunyada al sud de Deir el-Bahari. És interessant per la seva ubicació i per la descripció que en va fer l'inspector d'Antiguitats, que la situa com una tomba reial, bé de la Dinastia XVII, bé de període saïta. Sembla més probable la primera opció ja que durant la Dinastia XXVI (període saïta), el lloc escollit d'enterrament era el districte tebà d'El Khokha, amb només una excepció ubicada a Dra Abu el-Naga, la tomba-capella 160, propietat d'un escriba reial.

Dodson (1988) entén que les tombes dels reis tractats en aquest Treball de Final de Grau es troben entre les que ja han estat trobades, però obre la possibilitat que una o més encara estiguin per descobrir. Les mòmies i taüts van aparèixer al *caché* reial (TT 320). Ja que les tombes candidates per a cadascun dels faraons són pràcticament anepigràfiques, depenem en la localització i el disseny. Romer (1976) avisa sobre l'ús excessiu de "normes" de posició i forma per "anomenar" tombes sense inscripcions, però en gran part de la història de l'antic Egipte, patrons de disseny i localització són detectables en enterraments reials, amb el que aquest enfocament és vàlid si s'usa amb cura.

En referència a Ahmose, no es té cap evidència directa de la ubicació de la seva tomba. Molts estudiosos l'han col·locat a Dra Abu el-Naga, com a part del cementiri de la Dinastia XVII, és a dir, dels seus predecessors i familiars, com Kamose o els dos Taos. Kamel (1979) donà suport a aquesta teoria, vinculant-la a les tombes d'alts funcionaris d'aquest rei. Tanmateix, hi ha una tomba privada que també data del seu regnat, la d'Amenemhet, que es troba al turó de Sheikh Abd el-Qurna, amb el que és una prova inequívoca que membres de la família reial s'enterraven lluny d'el-Naga a finals de la Dinastia XVII, com la princesa Ahmose, germanastra d'Ahmose I, que es va enterrar a la Vall de les Reines. Cal tenir en compte, però, que les tombes privades només proporcionen una guia general sobre la posició de les seves contrapartides reials. L'afirmació que fa Kamel genera diverses preguntes, ja que no tenim seguretat de temples funeraris per als reis anteriors a Tuthmosis II: el de Tuthmosis I és un enigma, mentre que la identificació del d'Amenhotep és incerta, tot i que sembla que el temple enderrocat de Deir el-Bahari és el més probable.

Assumint que Ahmose seguís la tradició dels seus predecessors i disposés d'un hemiespeu¹⁰, potser amb una piràmide al damunt, Kamel (1979) proposa com a candidata la tomba "Bab ibn Soliman", una tomba privada de finals de la Dinastia XVIII, la subestructura de la qual, s'assimila molt a la de la tomba del visir Ramose (TT 55), tot i no trobar-se aquesta a Dra Abu el-Naga.

Ja que no hi ha proves convincents d'una combinació capella-tomba a el-Naga, un ha de buscar una tomba separada al penya-segat. No és descartable la tomba d'el-Naga atribuïda històricament a Amenhotep I, sobretot si ens basem en els fragments inscrits trobats¹¹, ja que Ahmose podria haver estat enterrat per la seva esposa i el seu fill. També es podria plantejar la hipòtesi que l'ampliació de la cambra funerària es fes amb la intenció d'enterrar-hi a la reina amb el seu marit, això explicaria la ràtio de fragments trobats allí.

¹⁰ L'"hemiespeu" o "semiespeu" consisteix en un temple amb la façana decorada i l'altra part, excavada a la roca, per exemple, el temple de Ramses II a Abu Simbel o les famoses construccions nabatees de Petra (Jordània).

¹¹ 3 amb el nom d'Ahmose, 8 amb el nom d'Ahmes-Nefertiri i 9 amb el nom d'Amenhotep I.

KV 32 [Figura 7] també és interessant ja que presenta una planificació similar a la de KV 39 [Figura 8] i es troba prop dels emplaçaments escollits per a altres tombes reials de principis de la Dinastia XVIII. Malgrat no hi hagi evidència material que recolzi aquesta hipotètica identificació, existeix la possibilitat que Ahmose fos el primer rei en excavar-se la tomba en la zona que més endavant es coneixeria com a Vall dels Reis ¹².

La mòmia d'Ahmose I (CG61057) [Figura 10] es va recuperar del *caché* reial TT 320 al 1881 gràcies a dos documents de la Dinastia XXI que es trobaven, amb molta seguretat, en el seu taüt original (CG61002) [Figura 9]. La majoria de mòmies que també es van trobar allà, eren parents pròxims d'Ahmose. Aquest fet és força interessant i inusual, ja que no hi ha cap altre rei del Regne Nou a TT 320 que estigui acompanyat de la seva família. És més, la família d'Ahmose constitueix més o menys la meitat del material que no és de la Dinastia XXI trobat a la tomba. Aquest trasllat en massa pot indicar un enterrament original en proximitat els uns dels altres, a diferència de moments finals de la mateixa dinastia, en què els enterraments de la família reial es distribuïen per diversos llocs del *djebel* ¹³ a l'oest de Tebes.

És força probable, segons diu el propi Dodson (2010) que aquest mateix lloc d'enterrament es trobés a Dra Abu el-Naga, degut a l'existència de la necròpolis reial de la Dinastia XVII. A més, davant del turó d'el-Naga hi ha un temple dedicat a l'esposa d'Ahmose, Ahmes-Nefertiri i al seu fill Amenhotep I. Tanmateix, només s'ha identificat, fins al moment, una tomba original atribuïble a la família immediata d'Ahmose, la ja mencionada AN B, trobada per Howard Carter al 1914. Aquesta contenia una gran varietat d'objectes datables dels regnats d'Ahmose i el primer Amenhotep. Durant molts anys va ser identificada com la tomba d'Amenhotep I però recentment s'ha associat a Ahmes-Nefertiri. La tomba està situada al sud de l'eix que projecta el temple dual

¹² La freqüent assumpció que Tuthmosis I inicià l'ús del Biban el-Moluk com a cementiri reial es basa solament en la inscripció d'Ineni. Tanmateix, no se li poden atribuir a aquest arquitecte i oficial ni les innovacions ni la primàcia cronològica de la tomba que excavà, ja fos KV 20 o KV 38. Que Tuthmosis I sigui el primer rei conegut en haver realitzat obres al poblat de Deir el-Medina no el converteix necessàriament en el seu fundador. La popularitat de culte de que gaudia Amenhotep I en aquest poblat el col·loquen com a un candidat més probable, ajudat pel fet que el poblat està situat en un lloc perfecte per al subministrament de mà d'obra a KV 39, si realment aquesta és la d'Amenhotep.

¹³ Paraula àrab per referir-se a un "turó" o "muntanya".

mencionat anteriorment, fet que ha contribuït en la discussió sobre la posició de la tomba d'Amenhotep. Aquesta prova circumstancial aniria a favor que la tomba d'Ahmose estigués també a l'àrea central de Dra Abu el-Naga, però alguns investigadors han proposat altres opcions. Kamel (1979) suggerí Bab ibn Soleiman i altres estudiosos han parlat de tombes més distanciades, al *wadi* al nord de la Vall de les Reines, la zona coneguda com "*Vallée de la Corde*", així com la tomba KV 32, tot i que les recents excavacions en aquesta han demostrat ser de la mare de Tuthmosis IV, Tiaa. Polz (2007) ha extrapolat la seva atribució de K93.11 com la d'Amenhotep i ha proposat l'adjacent K93.12 per a Ahmose.

No existeixen proves arqueològiques inequívokes que vinculin cap d'aquests sepulcres amb Ahmose, més enllà del monument funerari d'aquest rei a Abydos, format per una piràmide gran, diversos temples i una tomba subterrània força elaborada. Va ser excavat per primer cop per Charles Currelly (CURRELLY & WEIGALL, 1904), qui no va dubtar en valorar el complex com a lloc d'enterrament d'Ahmose, tot i el canvi d'emplaçament de la mòmia durant la Dinastia XXI. Harvey la va re-excavar (HARVEY, 1998) i la va considerar com un cenotafi i, a més, inacabat. Tot i que el corredor final acaba en una cavitat sense polir ni allisar, hi ha diversos exemples d'enterraments en tombes sense finalitzar, a més que l'eixamplament del passatge en aquest punt suggereix un esforç consciencios per a fer lloc per a un enterrament. Hi ha dos factors però que ens indiquen que el monument és, certament, un cenotafi: (1) l'aparent anomalia que Ahmose sigui l'únic rei de finals de la Dinastia XVII i principis de la XVIII en enterrar-se lluny de Tebes; i (2) la improbabilitat que la mòmia del rei fos transportada cap al sud des d'Abydos durant la Dinastia XX/XXI per descansar juntament amb la seva família a TT 320. No s'ha tingut en compte, però, que el trasllat es produí amb molt poc temps de diferència després del primer enterrament a Abydos. Això explicaria la gran elaboració del complex d'Abydos, així com l'anomalia arquitectònica de la tomba AN B, per la que la cambra funerària es va haver d'ampliar després de completar el disseny original de la tomba per tal d'encabir-hi també el cos d'Ahmes-Nefertiri. Tot i els problemes que planteja aquesta teoria, el concepte d'un enterrament addicional és viable: podria, però, haver sigut al revés, i haver sigut Amenhotep qui fos re-enterrat aquí després del seu sojorn a Abydos? Aleshores hagués esdevingut la tomba conjunta del rei i la seva esposa, des de la que les mòmies

serien transportades a TT 320 posteriorment ¹⁴. La qüestió ara és saber quants anys va sobreviure Ahmes al seu marit però certament era viva l'any 1 del regnat de Tuthmosis I, ben bé dues dècades després de la mort d'Ahmose. En la inscripció de Nefer (BRADBURY, 1985) es menciona l'enterrament d'Ahmes-Nefertiri, potser aquesta adaptació és la que ocorregué aquí, inclús durant el període d'embalsament de la reina. Malgrat no poder proveir cap prova d'aquest fet, explicaria la construcció en dues fases de la cambra funerària d'Ahmes-Nefertiri i la paradoxa d'Ahmose, la mòmia del qual, posseint una tomba monumental a Abydos, va acabar a Tebes.

AMENHOTEP I

La bibliografia més antiga amb la que hem treballat per a aquest apartat data de l'any 1911 i el seu autor, l'anglès Arthur Weigall, ja fa un primer intent per a situar les tombes de tres dels quatre faraons en qüestió en aquest treball: Amenhotep I, Tuthmosis I i Tuthmosis II. És cert, però, que els dos últims els menciona al principi del fragment de text on s'hi refereix, i sembla assumir que són els seus emplaçaments originals i verificats, mentre que per a Amenhotep I, diu clarament que està parlant d'una possible tomba adjudicable a dit rei.

Segons Weigall, a l'extrem sud de la Vall dels Reis hi ha les tombes dels tres primers reis que s'hi van enterrar: Tuthmosis I, Tuthmosis II i Tuthmosis III. La primera és la que està situada més al sud. Uns metres per sobre d'aquesta, hi ha l'entrada a la tomba 39, que és exactament igual que la de les tombes dels successius faraons. Això li fa suposar que es tracti d'una tomba reial de principis de la Dinastia XVIII, juntament amb el fet que no disposi de pou (ja que el primer en fer-ne és Tuthmosis III). No hi ha inscripcions a les parets i les cambres estan completament fetes malbé. Diu també que diversos fragments de ceràmica i d'alabastre confirmen la datació (relativa?) de començaments de la XVIII. La seva mida i construcció semblen indicar-li clarament que es tracta d'una tomba reial.

¹⁴ L'alteració s'hauria produït un temps després de l'acabament de les obres de la tomba però abans que s'hi col·loqués cap enterrament.

Al Papir Abbott s'hi parla d'un seguit d'inspeccions realitzades en el temps de Ramses IX, entre les quals, la d'Amenhotep I. La inscripció parla del Palau o Temple d'Amenhotep del Jardí. Diu Weigall que aquí el text pot estar referint-se, bé al palau i jardins d'Amenhotep III (punt de referència de gran prominència), bé al Temple d'Amenhotep I a Medinet Habu, on el llac i l'espai obert situat a la part nord d'aquest últim indiquen la presència d'un jardí. Si seguim les instruccions, ens trobem a la necròpolis al nord d'ambdós llocs, en algun lloc entre la Vall de les Reines i Deir el-Medina. Aquí hi ha un camí que condueix a la Vall dels Reis, al cim del qual hi ha unes cases antigues pertanyents a sacerdots o guaites. Des d'aquí hi ha molt bones vistes del que Weigall suposa com a "Amenhotep del Jardí", fet que el porta a deduir que aquest cim és el que ell ha anomenat, segons la seva mateixa traducció, "The Height". Si des d'aquí baixem cent-vint colzes cap a l'oest, ens porta directament a l'entrada de la tomba KV 39. Això li fa entendre a Weigall que es tracta aquest del sepulcre original d'Amenhotep I, que fins ara havia estat buscant a Dra Abu el-Naga, al sector nord de la necròpolis, ja que allà és on s'enterraren els reis de la Dinastia XVII però també perquè allà s'hi localitzaren unes petites ruïnes en les que s'hi va trobar el nom d'Amenhotep I inscrit.

Certament, al Papir Abbott hi trobem la, fins ara, única menció ¹⁵ de la tomba d'Amenhotep I, menció que data durant el regnat de Ramsès IX. Al 1896 el professor Spielberg va descobrir la Capella Mortuòria d'Amenhotep I als límits de la plana de Tebes, sota Dra Abu el-Naga. Al 1898-99, lleugerament al nord, el mateix professor juntament amb el professor Newberry van localitzar la que ells creien la Capella Mortuòria de la Reina Ahmes-Nefertari, mare d'Amenhotep I. Segons Howard Carter (1916), ambdues formen part d'una sola estructura conjunta.

Uns cinquanta anys abans de la redacció del Papir Abbott, la tomba en qüestió (KV 39) havia patit saquejos. Segons un gravat a la mòmia, Painedjem, durant el regnat de Pasesb-kha-annu I, va re-enterrar Amenhotep. Aquesta primera inscripció, tal com afirma el mateix Carter, pot relacionar-se amb un possible retorn del sarcòfag al seu emplaçament

¹⁵ "The eternal horizon of King Zeser-ka-ra, L.P.H., Son of Ra, Amenhetep, L.P.H., which is 120 cubits deep from its superstructure, which is called: "The-High-Ascent", north of "The House-of-Amenhetep-L.P.H.-of-the-Garden", concerning which the Mayor of the City, Paser, had reported to the Governor of the City and Vizier, Khaemuas;... and the great nobles, saying: "the thieves have broken into it. Inspected on this day; it was found uninjured by the thieves".

original, després de les violacions comeses pels lladres. Una segona inscripció ens parla d'un re-enterrament trenta anys més tard, durant el regnat de Painedjem I, que va fer que el seu fill, Masaharet (aleshores Summe Sacerdot d'Amon) tornés a enterrar al mateix Amenhotep. Aquesta pot estar referint-se al trasllat de la sepultura del rei a un lloc més segur, en aquest cas, la tomba d'Inhapi, on s'hi han trobat dues escriptures separades en les que s'hi representa el faraó reposant en aquell mateix lloc i que daten del regnat de Si-amen. A més, a través d'inscripcions en els sarcòfags de Ramsès I i Ramsès II, sabem que, aleshores, el faraó descansava dins la tomba de la Reina Inhapi. Tanmateix, la mòmia d'Amenhotep I va ser trobada juntament amb altres mòmies reials al *Caché* reial de Deir el-Bahari, amb el que les possibilitats d'establir-ne el seu enterrament inicial, han disminuït considerablement..

La tomba que descriu Carter (1916), ben amagada, està situada a l'altiplà sobre el peu dels turons de Dra Abu el-Naga, a la punta d'una petita vall lateral d'un barranc situat a l'extrem nord d'aquella part de la necròpolis tebana [Figura 11]. Presenta diverses parts: Un pou d'accés molt profund i amb l'entrada amagada sota una gran llosa de pedra, baixa fins l'entrada de la Primera Galeria. Aquesta té una cambra que s'obre a la dreta i un nínxol a l'esquerra i acaba amb una portalada directament sobre el Pou de Protecció, de profunditat destacable. Conforme s'enfonsa, es va estretint i al fons s'hi observen dues cambres tallades sense gaire cura ¹⁶. A l'altra banda de la portalada que porta al pou de protecció, s'hi obre una segona galeria, una mica més elevada que la primera, que porta a la Cambra Sepulcral, amb forma de rectangle de grans dimensions i sostre baix, suportat per dues columnes de base quadrada col·locades longitudinalment sobre el seu eix. Aquesta estança, tal i com podem veure sobre el plànol [Figura 12], originalment mesurava exactament la meitat de l'actual, amb un sol pilar quadrat, però més endavant es va ampliar, afegint un segon pilar i doblant-ne l'àrea.

Els lladres de tombes moderns han saquejat les sepultures i en els últims anys ¹⁷ han anat apareixent petits fragments de l'aixovar funerari en tendes d'antiguitats locals,

¹⁶ No hi ha evidències que aquestes habitacions estiguessin pensades per usos funeraris o per encabir-hi aixovar o altres objectes de la tomba.

¹⁷ Entenent per "moderns" i "en els últims anys" en referència a l'any de publicació de l'article, és a dir, 1916.

com ara una part del Llibre dels Morts d'Amenhotep I o dos trossos de vasos d'alabastre amb els noms del faraó i la Reina Ahmes-Nefertari. Alhora, els sostres i les parets cremades posen de manifest que es va produir un incendi després del primer saqueig, ja que hi ha tres fets que així ho indiquen: (1) les parets no estaven ennegrides per sota de la línia de superfície marcada per la brossa d'extramurs; (2) les restes dels sarcòfags intrusos cremats de dates posteriors es van trobar al terra de la Cambra Sepulcral (que no estava colmatada per sedimentació, a diferència de les altres parts); i (3) només sota d'aquestes restes cremades hi van aparèixer fragments de l'aixovar funerari reial (recipients de pedra), que mostraven traces de cremades. Aquestes restes posteriors responen clarament a tipologies i rituals característics del període d'Osorkon I, sobretot els sarcòfags pintats, fet que indicaria clarament usos posteriors i usurpacions.

Altres restes de l'aixovar funerari reial trobades inclouen restes de vasos de pedra trencats i estatuetes d'alabastre, feldspat verd, pedra calcària groguenca, conglomerat vermell, serpentina i basalt. Aquests fragments estaven escampats a la vall fora de l'entrada de la tomba i als terres interiors de la pròpia. Demostraven un trencament metodològic, però no es va localitzar més d'un terç del total de peces. S'hi inclouen cinquanta-quatre vasos individuals, vint-i-un dels quals (vint d'alabastre i un de feldspat verd) presentaven inscripcions [Figura 13]. Un té un cartutx d'un rei hikse "*Aa-user-ra Apepi*", fet que podria implicar una certa relació entre els hicses i les famílies reials tebanes; tres duen el nom del rei Neb-pehti-ra; un mostra un nom inidentificat; vuit, el nom de la reina Ahmes-Nefertari; i els altres nou, el nom i el prenom del faraó Zeser-ka-ra Amenhotep I, cosa que ens pot refermar l'idea d'un enterrament conjunt tot i que penso que no seria descartable que es tractés "simplement" d'un culte o veneració conjunta.

A partir de les restes, Carter va poder identificar tres tipologies de vasos de principis de la Dinastia XVIII [Figura 14], mentre que els fragments d'enterraments cremats els va datar de la Dinastia XXII en endavant.

Sobre la Capella Mortuòria d'Amenhotep i Ahmes-Nefertari, Spielberg i Newberry van determinar que tenien un sol eix i que era el mateix per a ambdós edificis, el primer, més al nord i més pròxim al desert, vinculat a la reina, i el segon, més al sud i prop de terres cultivables, lligat a Amenhotep I. No seria una singularitat ni un cas especial ni

estrany el fet de ser un edifici construït amb la dualitat de noms, ja que se n'ha localitzat un altre a la vall de Deir el-Bahari. Ambdues porcions estan fetes amb pedra calcària i gres (o pedra sorrenca), aquesta última més usada en addicions i restauracions posteriors. Els fonaments, les bases de columnes i les parts de paret originals eren de pedra calcària.

Carter conclou que les denominacions de "*The-House-of-Amenhetep-of-the-Garden*", "*The-House-of-Zeser-ka-ra-on-the-West-of-Thebes*" i "*The-House-of-Amenhetep-of-the-Court*" es refereixen a un sol edifici, el monument en qüestió. Suggereix que el nom de "*Men-ast*" o "*Ta-men-ast*" es refereixen al santuari dedicat a la reina, és a dir, la part nord del complex.

Per la seva banda, Winlock (1924) destaca que la totalitat de la tomba subterrània d'Amenhotep I no es descriu com un "*mer*"¹⁸ al Papir Abbott, només quan és per inferència d'una totalitat en general, fet que ens pot donar una pista sobre com devia ser la seva tomba original.

Com diu el britànic Aidan Dodson (1988), l'únic rei amb una tomba citada en una font textual és la d'Amenhotep I, que va ser inspeccionada per una comissió de funcionaris l'any 16 de Ramses IX, tal com ens indica el Papir Abbott. Segons aquest, tenim la tomba situada a uns 63 metres per sota d'una mena de fita i a sobre, o prop, un camí de penya-segat i és localitzable en referència a un altar d'una forma de divinització d'Amenhotep. Probablement no fos un altar de desert de petites dimensions, sinó més aviat una "casa" prop dels cultius, com suggereix Thomas (1966, 70-71). Per tant, necessitem un punt de referència en algun *wadi* o camí vora un penya-segat, més que un temple en una plana. És un problema afegit que la ubicació de diverses de les capelles funeràries conegudes per fonts textuais sigui molt incerta. S'han suggerit diverses estructures com a possibles candidates: el temple d'Amenhotep, fill de Hapu, el Temple d'Amenhotep I a Deir el-Bahari, el temple conjunt d'Amenhotep I i Ahmes-Nefertiri i la capella d'Amenhotep I a Deir el-Medina. Weigall suggerí també el temple de la Dinastia XVIII a Medinet Habu o el palau d'Amenhotep III a Malkata, però ambdós s'han demostrat com a opcions inviables per diversos motius, com per exemple perquè no hi ha cap connexió entre Amenhotep I i el temple de Medinet Habu.

¹⁸ *Mer* és la paraula que s'usa més sovint per referir-se a la tomba d'un rei, tot i que també pot significar "piràmide" o, en el cas del Papir Amherst, "cambra funerària".

El primer cas, el temple d'Amenhotep, fill de Hapu, és interessant però improbable: primer, l'encerclament del nom d'Amenhotep en un cartutx seria únic, a menys que es tractés d'un error de l'escriba, i després, perquè la posició del monument sembla força allunyada de la base del penya-segat. En el cas del temple de Deir el-Bahari, a priori sembla una ubicació més suggeridora, si no fos pel fet que, en temps de Ramses IX, l'estructura seria invisible, ja que estava enterrada sota les terrasses del temple de Hatshepsut.

Pel que fa al temple conjunt, la seva posició no és precisament interessant, sumant-li el fet que en un espai de sis línies i en un document de fets com és el Papir Abbott, el santuari rep dos apel·latius diferents, cosa que resultaria força difícil d'entendre.

Un emplaçament més probable per aquesta "Casa d'Amenhotep del Jardí" pot ser Deir el-Medina, entre Qurnet Murrai i el *djebel* tebà. Aquest poblat de treballadors va ser un centre principal en el culte d'aquest rei i devia comptar amb altars dedicats als seus diversos aspectes. Això situaria la tomba en un arc entre la Vall dels Reis i Deir el-Bahari. Un nombre important de tombes s'han citat com a possibles per al rei Amenhotep al llarg dels anys. Una d'elles, la tomba situada al *Wadi* el-Habl ("Vallée de la Corde"), no es troba al nord de cap d'aquests altars, però la seva mida i ubicació són fortament suggeridores d'algun tipus de propietat reial. Sembla probable que es tractés d'una tomba d'una reina de la Dinastia XVIII.

En el cas de la descoberta per Carter a Dra Abu el-Naga (AN B), Romer (1976) proposà que havia estat feta per a Ahmes-Nefertiri però que durant el regnat d'Amenhotep III la cambra funerària s'havia eixamplat com a un probable re-enterrament d'Amenhotep I (nova tomba i nou sarcòfag). Aquest fet està demostrat, i es devia produir com a restitució per les maquinacions de Hatshepsut amb l'anterior tomba del faraó i la seva mòmia, però es fa difícil suggerir circumstàncies que justifiquin l'extracció d'Amenhotep de la seva tomba. A més, aquesta tomba no pot tractar-se de la que van visitar els inspectors de Ramses IX, ja que amb el re-enterrament, aquests no perdrien el temps anant a mirar una tomba que ja no contenia la sepultura del seu rei i propietari.

Això ens deixa amb tres tombes, totes dins l' "arc de Deir el-Medina". Comparada amb la d'el-Naga, la tomba d'el-Malaag és relativament insignificant i no sembla coincidir amb els detalls recollits al Papir Abbott. La KV 39 és molt similar en disseny a KV 32, que data de principis de la Dinastia XVIII i té actualment l'accés bloquejat. Aquesta última està en ruïnes i probablement inacabada, però presenta una mida i un disseny que recorden el de tombes reials posteriors. KV 32 es troba a l'apèndix sud de la Vall dels Reis, però KV 39 està al sud de la Vall, a un nivell més elevat, però per sota d'un grup de cabanes de treballadors i un antic camí que transcorre pel penya-segat des de Deir el-Medina fins al Biban el-Moluk. Weigall va establir que es tractava de la tomba d'Amenhotep I ja que va calcular 120 cúbits des de les cabanes fins a la tomba però molts han rebutjat aquesta identificació en base a la impossibilitat d'establir el punt de referència, en aquest cas, la "Casa d'Amenhotep del Jardí". Thomas reconeix que la situació de KV 39 s'escau molt bé a la descripció i instruccions que proporciona el Papir Abbott però resta insegura sobre el fet de la "Casa". Afegeix també que, des del punt de vista tipològic, la presència d'un corredor enllaçant el segon tram d'escales de la tomba amb la cambra funerària fa difícil d'acceptar que KV 39 pugui ser anterior a KV 38 [Figura 15], la tomba de Tuthmosis I, successor d'Amenhotep.

Identificar KV 39 com la tomba d'Amenhotep I té certes conseqüències: es troba per sobre de l'extrem sud de la Vall dels Reis, i, si va ser la primera tomba visitada segons el Papir Abbott, capgiraria l'ordre lògic d'inspecció de les tombes 2-10. Això feu que Schmitz (1978) la rebutgés i suggerís que en el moment de la inspecció, el rei jeia a TT 320. La seva ubicació sembla plausible, aproximadament a un quilòmetre al nord de Deir el-Medina i 63 metres per sobre del camí del penya-segat, però el fet d'estar rodejada d'altres monuments ens porta a pensar que aquests haguessin constituït punts de referència més efectius. En canvi, KV 39 està relativament isolada i a la mateixa distància que TT 320, amb el que l'àrea del poblat és l'única referència viable. Sorgeixen altres problemes si un es mira els dos documents hieràtics del taüt en el que es trobà la mòmia d'Amenhotep I, ja que es refereixen a restauracions produïdes en el anys 6 i 16 de Smendes I, la primera de les quals es va fer en paral·lel amb la de la mòmia de Tuthmosis II, on un altre document presenta (probablement) la mateixa data de l'any 6. Tot sembla indicar que van ser restauracions importants després de la destrucció dels sarcòfags, ja

que es van fabricar nous taüts i es van re-embolcallar les mòmies, que havien patit importants danys a mans dels lladres. El fet que TT 320 ja hagués estat objecte de robatori durant la seva etapa original ¹⁹ com a lloc de descans d'Inhapi fa que sigui molt difícil d'entendre que s'hi col·loquessin les mòmies de la família reial. Es pot concloure per tant, que la mòmia d'Amenhotep I no es va dipositar allà fins, com a molt aviat, el regnat d'Smendes I, amb el que TT 320 no pot ser la tomba del Papir Abbott.

Finalment, podria donar-se el cas que el llistat de tombes recollit al papir no es correspongui amb l'ordre amb què van ser visitades les tombes, sinó que simplement es col·loqués a Amenhotep I encapçalant-la pel fet de ser el més important dins la necròpolis, però sembla que la inspecció començà a El-Tarif i acabà a KV 39.

També Dodson (1990) explica que la pròpia capella mortuòria del rei Amenhotep I es va localitzar a la mateixa necròpolis de Deir el-Bahari, abans de ser desmantellada per acollir l'última fase constructiva del famós temple de Hatshepsut; aquesta construcció també va afectar la tomba de la seva reina, Merytamun, recolzant la teoria que aquesta àrea va servir de cementiri per la família immediata d'Amenhotep.

A la tomba KV 39 s'hi ha volgut identificar una possible localització de l'enterrament original però Winlock va descobrir una capella feta amb maons que duien els noms del rei i la seva mare, als volts del temple de Hatshepsut. Aquest edifici era rectangular, orientat just al sud d'Est-Oest i va ser demolit quan es va afegir la terrassa inferior del gran temple de la Hatshepsut [Figura 16]. Segons Dodson, es fa difícil dubtar que representi la capella funerària del rei.

Sembla raonable assumir que fos el lloc original d'un seguit d'objectes que porten el cartutx d'Amenhotep, inclosa l'estàtua osírica del rei trobada prop de la rampa del temple de Montuhotep II. Tanmateix, Dodson afegeix que aquesta capella mortuòria no és l'únic vincle d'Amenhotep amb Deir el-Bahari, i parla sobre una tomba situada al nord-oest que gairebé segur pertanyia a la seva reina (TT 358). La missió polonesa ha demostrat que les restes d'aquesta tomba són anteriors a la columnata del temple de Hatshepsut (que s'hi va col·locar al damunt). Altres mòmies de familiars d'Amenhotep I es van localitzar més al sud, donant a entendre que les tombes més antigues estaven més a prop

¹⁹ Explicació prèvia als estudis de D. Aston (veure p.35).

del rei, mentre que les més modernes es van haver de posar més al sud, tocant a Dra Abu el-Naga.

En conclusió, Dodson creu que es pot plantejar una possible hipòtesi seguint l'esquema axial que presenta la tomba de Tuthmosis III amb la seva capella funerària, si bé aquesta és l'única tomba que mostra aquesta connexió orientativa a partir d'un eix rectilini. Tanmateix, pensa que Deir el-Bahari va ser planejat per ser el centre de culte funerari de Djeserkare (Amenhotep I) fins que la construcció del gran temple de Hatshepsut va obligar a destruir la capella i traslladar algunes de les estàtues del faraó al temple de Montuhotep. Possiblement, el seu culte es traslladés aleshores a Deir el-Medina, on es mantingué al llarg de tot el Regne Nou.

Més endavant, Ian i Stephen Buckley, juntament amb Ashley Cooke, van publicar un article (BUCKLEY, 2005) sobre la campanya que van realitzar el 2002 a la tomba KV 39, una de les hipotètiques localitzacions originals del sarcòfag del faraó Amenhotep I.

En ell, hi inclouen una descripció força detallada de la tomba i del seu entorn geològic. KV 39 reposa al principi d'un petit *wadi* que va des del peu del costat est de la muntanya el-Qurn i desemboca al final sud del *wadi* Biban el-Moluk [Figura 17], a la Vall dels Reis. John Rose va començar a excavar aquesta tomba el 1989 i es va trobar molta runa acumulada d'excavacions prèvies i que ocupava un espai considerable al voltant de l'entrada. Amb la següent excavació, l'arquitectura trobada va mostrar signes de principis de la Dinastia XVIII, però la planimetria feta per Rose diferia bastant de les descripcions realitzades anteriorment per Weigall i Lindon-Smith i del pla previst per Thomas (1966). Ian Buckley va reiniciar un projecte d'excavació d'aquesta tomba al 2002, amb els principals objectius de completar, sense fer més excavació extensiva, el plànol arquitectònic de la tomba [Figura 18] i començar un estudi detallat dels artefactes recuperats durant els anys 1989-94 per Rose.

Durant la campanya de 2002, Buckley i el seu equip varen classificar més de seixanta caixes de fragments ceràmics i més de deu de fragments diagnòstics es van treure de la tomba i emmagatzemar a la Carter House. Alguns d'aquests es van fotografiar i dibuixar, a càrrec d'Ashley Cooke. També es va iniciar el garbellament de l'abocador produït per les feines de Rose. També es va començar l'estudi de les restes orgàniques

(dut a terme per Rim Samir) i dels materials de momificació (a càrrec de Stephen Buckley). Es van realitzar exàmens microscòpics i anàlisis químics *in-situ* de fusta, palla, cordes, llavors i restes de fruita. Cabells i una selecció representativa de restes de teixits i material resinós es va examinar i fotografiar també.

Es van obtenir diversos materials datables des d'inicis de la Dinastia XVIII fins a la meitat de la mateixa. Aquestes datacions es veuen recolzades arquitectònicament per l'absència d'un pou de protecció dins la tomba (tal com ens indica Ian Buckley), cosa que permet afirmar que es va construir abans que la tomba KV 34 [Figura 19], tomba de Tuthmosis III.

En l'informe geològic se'ns indica que la tomba conviu amb tres cursos d'aigua molt empinats que en desemboquen a l'entrada, part del patró de drenatge de la vall, la zona de captació de la qual suposa una part molt important de la muntanya. L'efecte de riuades intermitents ha causat danys importants tant a l'exterior com a l'interior de la tomba, com per exemple la caiguda de pedra calcària al terra del forat de les escales d'entrada. La facilitat d'accés de l'aigua als passadissos va transportar grans quantitats de marga i petits fragments de roca i petits blocs de pedra calcària durant les inundacions. Garantir l'accés segur a l'entrada de les escales i la neteja de l'entrada parcialment bloquejada de la tomba es va realitzar amb rapidesa i una primera inspecció va assegurar el bon estat de la tomba. Es va haver de netejar i estabilitzar el pas a través de la runa de la tomba des de l'entrada principal fins al passadissos sud, est i oest, assegurant també el descens a la cambra est amb una escala. En general, l'estructura de la tomba es trobà en bones condicions, amb el que Buckley i el seu equip van poder continuar les excavacions de manera segura.

També van haver de fer un estudi arquitectònic, ja que se'n van adonar que Rose havia fet un esbós provisional sobre la planimetria de la tomba, principalment per tal d'identificar les seves parts, per tant el va fer amb dimensions aproximades. Al 2002 es va prendre la decisió d'elaborar el mapa fins on es pogués i renunciar a excavar el probable passadís oest. Es van dibuixar plans d'elevació de la cambra d'entrada, la cambra superior i les dues entrades esculpides de la cambra d'enterrament est. També es va fer un dibuix axonomètric del passadís est i de la cambra d'enterrament est.

Stephen A. Buckley va conduir un breu examen especialitzat d'una selecció de materials associats al procés de momificació que es van emmagatzemar a la Carter House. Això incloïa exàmens de teixit tou humà, embolcalls de lli i bosses de lli plenes de materials d'embalsamat i fragments de resina i material d'embalatge. Buckley va establir que no es va usar betum en l'embalsamat de cap de les restes momificades i tampoc va ser un component significatiu de cap de les resines estudiades, diferint així amb la metodologia tradicional de momificació. Els anàlisis van mostrar que els agents orgànics d'embalsamat eren greix o oli oxidat, resina i, possiblement, cera, coincidint amb diverses investigacions químiques de materials d'embalsamat faraònics. L'embalat inorgànic (sorra o natró) també va ser usat extensivament. Tot plegat ens indica l'aplicació de les formes i tècniques més cares de momificació del moment, fàcilment atribuïble a un faraó.

També es va fer una identificació de la matèria orgànica, ja que les excavacions de 1989-94 van proporcionar-ne grans quantitats. Es va dur a terme un examen de laboratori a la Universitat d'El Caire, que va identificar diversos espècimens botànics i tipus de fusta provinents de 30 contenidors de matèria orgànica.

Finalment, Ashley Cooke va realitzar un anàlisi dels materials ceràmics de la tomba. Una valoració inicial del material ceràmic recuperat ja havia estat feta per Rose, qui va posar especial èmfasi a la identificació de formes diagnòstiques cronològicament útils. Diversos dels recipients pertanyien a la categoria de ceràmica "model". Totes estaven fetes amb llim B del Nil, d'un color marró-vermellós clar i a torn. Destaquen recipients de color ant fets de fina marga i decorats amb franges vermelles i marró clar. Els perfils d'algunes peces van suggerir a Cooke el muntatge d'un tipus de gerres carenades (*squat carinated jars*), típiques d'inicis de la Dinastia XVIII, en contraposició de les àmfores cananees recuperades al 2002, més representatives de la ceràmica de més entrada la Dinastia XVIII.

A les conclusions d'aquest article, Ian Buckley hi diu que KV 39 es troba en el punt més elevat de la Vall dels Reis (la muntanya el-Qurn), immediatament per sota de la carena on hi ha un petit poblat de treballadors i molt propera al poblat de constructors de tombes de Deir el-Medina, fet que li suggereix que es pugui tractar d'una de les tombes més antigues mai construïdes a la Vall.

L'entrada a la tomba està orientada cap a l'est, com les tombes tebanes anteriors, cosa que també li indica que és una construcció antiga, que seguia els protocols de construcció tradicionals i que, possiblement, sigui la primera en edificar-se a la Vall dels Reis. L'última excavació de Rose va establir que tant l'arquitectura com les tècniques de construcció coincidien amb les de principis de la Dinastia XVIII i l'excavació del 2002 va identificar les marques constructives de color vermell deixades pels picapedrers com un element significatiu, ja que són presents en altres tombes d'aquestes cronologies. A més, la separació en tres seccions de la tomba probablement es degui a modificacions del disseny bàsic original. L'arquitectura estava sense decorar i no presentava inscripcions, cosa que, juntament amb la construcció rugosa del passadís sud indica el disseny d'un cau o amagatall o bé d'una tomba inacabada.

A través de les grans quantitats de teixit de mòmia i fragments de ceràmica al passadís est, sembla que lladres van saquejar la cambra funerària i van arrossegar els sarcòfags i destruir les mòmies, deixant peces dels mateixos sarcòfags i ceràmica trencada per tot el terra. Cap d'aquestes restes va ser útil en la datació, però. La seqüència de reutilització de la tomba i la identificació de material trobat allí en enterraments específics està encara per resoldre però les feines d'aquesta última campanya han ajudat a reforçar el fet que les produccions ceràmiques i altres artefactes deriven de dos períodes diferents.

La tomba va ser segellada i es va construir un mur doble de pedra calcària davant d'una reixa metàl·lica resistent per tal de prevenir l'entrada de futura runa. Segons Buckley, cal, però, excavar els graons de descens de la cambra superior i acabar el garbellat de l'abocador d'excavacions anteriors. Alhora, també creu necessari fer un estudi específic de la ceràmica, les restes òssies, els teixits i altres materials orgànics.

La dificultat d'interpretar les evidències textuais del Papir Abbott giren al voltant de la traducció exacta, crucial en l'acurada identificació de la tomba d'Amenhotep I. Segons Reeves, cap de les fites mencionades en el text han sigut encara identificades amb seguretat sobre el terreny. Hi ha altres teories, com la de Carter (AN B) o la de Schmitz (1978), que es basa en altres fonts textuais posteriors que condueixen a la tomba TT 320, a la vall de Deir el-Bahari.

L'egiptòleg alemany Daniel Polz (2005), arran d'unes prospeccions que va dur a terme des de l'Institut Arqueològic Alemany d'El Caire, de les planes i els laterals de la muntanya de Dra Abu el-Naga, va examinar la viabilitat d'un projecte arqueològic més gran, centrant-se en les restes d'enterraments i tombes de la necròpolis del Segon Període Intermedi i principis del Regne Nou. En aquesta gegantina necròpolis s'hi han trobat centenars de tombes excavades a la roca de diversos tipus arquitectònics, des del Regne Mig fins als períodes Ptolemaic i romà, d'aquí el seu particular interès. Per la temàtica concreta d'aquest treball, però, ens centrarem únicament en dues de les àrees prospectades [Figura 20], que s'ajusten millor als objectius aquí plantejats.

El projecte de l'Institut Alemany va permetre la localització i identificació d'un centre de la necròpolis reial del Segon Període Intermedi i de principis del Regne Nou a Tebes. Entre el 1993 i el 2000, es va excavar la tomba K93.11 [Figura 21], tallada a la roca i situada en un lloc inusual, dins l'anomenada Àrea E. La seva arquitectura i mida exclouïen la interpretació com a enterrament privat. És la tomba nord de les dues que conformen el conjunt i que presenten la mateixa planificació arquitectònica però que estan separades per un mur enorme. La segona de les tombes, K93.12 espera ser excavada amb més profunditat. Al començament s'assumia que eren de finals de la Dinastia XVII però conforme avançava el procés, es va veure que no.

La disposició de K93.11 és excepcional: les dimensions de l'entrada cap a l'interior són d'escala gegantina (3.5 metres d'alçada per 3 d'amplada); l'entrada condueix cap a una avantsala des de la que s'obre el vestíbul central, gairebé quadrat i amb quatre pilars enormes; el vestíbul acaba amb una petita capella que servia com a lloc principal de culte. Ni els pilars ni les parets van estar mai decorades ni allisades completament. A l'eix de la tomba i al mig dels quatre pilars hi ha la fossa principal d'enterrament (3.5x2.5 metres d'amplada i 10 metres de profunditat). Al fons, s'obre un passatge horitzontal de casi 20 metres de llargada, 2.6 d'alçada i 2.4 d'amplada que acaba en una petita cambra possiblement usada per a l'emmagatzematge de béns funeraris. Davant de la cambra i enfonsat en el llit de roca, un petit nínxol antropomorf contenia el sarcòfag de la persona enterrada. Les parets laterals estaven allisades amb una fina capa de guix de calç blanca i estava cobert amb grans lloses de gres. Després de l'enterrament, el passatge subterrani es va segellar per la meitat amb blocs de pedra calcària ben tallada, la cara de les quals

donava a la tomba de fossa, i es va recobrir amb morter groller. L'altra meitat del passadís es va omplir de grans còdols de gres sense treballar, probablement per protegir millor l'enterrament.

La part exterior de la tomba consisteix en dos grans patis oberts subdividits per una gran *pylon*. El més occidental contenia una fossa d'exactament les mateixes dimensions que el que acabem de comentar però no presenta (o no s'han conservat) passatges o cambres addicionals, en gran part perquè la fossa mai es va acabar. El més oriental, així com el primer de la tomba K93.12, està limitat per un gran mur de contenció, construït amb blocs de calcària irregulars i que mesurava cinquanta metres de llargada i vuit d'alçada, fet que el devia convertir en una fita prominent del sector nord de la necròpolis tebana.

Possiblement es devia construir per dos motius: (1) perquè amplia les dimensions est-oest del primer pati; i, (2) va servir per abocar-hi les restes de la talla de les tombes i dels passatges interiors i dels subterranis. El mur estava pensat i va ser executat per ser una sola peça, cobrint ambdues tombes (K93.11 i K93.12). Això té una rellevància crucial, ja que si es va construir d'una sola peça, també significa que es va construir en un mateix moment i, per tant, tant una com altra tombes, són contemporànies, tant pel que fa a planificació com edificació. La pregunta que s'ha de fer un següent és: Quan es va erigir el mur i qui el va construir? Es va excavar el peu del mur de contenció, sota uns 2-4 metres de runa. Immediatament sota el mur, va aparèixer una terrassa de quatre tombes privades, les quals havien sigut construïdes quan el mur ja existia. Una de les tombes està datada a inicis del regnat d'Amenhotep IV (Akhenaton) i una altra es pot datar durant el regnat de Tuthmosis IV. Aquest últim serà el nostre *terminus ante quem*, per tant, hem de valorar qualsevol rei anterior a Tuthmosis IV. Tanmateix, podem excloure Hatshepsut, Tuthmosis III, Amenhotep II i el propi Tuthmosis IV, ja que les seves respectives tombes estan identificades i localitzades a la Vall dels Reis. També podem excloure de les possibilitats els reis de la Dinastia XVII ja que immediatament a sobre de la base dels dos patis de K93.11 s'hi van descobrir grans quantitats de fragments de gerres i vasos ceràmics de principis de la Dinastia XVIII en connexió amb cultes funeraris i formant part de l'equipament dels enterraments.

No es van trobar ceràmiques o cap altre artefacte de moments anteriors a aquestes cronologies. Seguint amb la investigació, Polz va veure que hi va haver activitat regular per part d'alts oficials a ambdós patis de K93.11 al llarg de les Dinasties XIX i XX. Destaquen les intervencions del summe sacerdot d'Amon de Karnak, Ramses-nakht, que va reutilitzar i remodelar els dos patis i parts del vestíbul interior i va convertir el complex en una capella o santuari. Va fer afegir un paviment de gres i un gran edifici d'entrada (*pylon*) davant del pati est. També va col·locar, entre tots dos patis, un total de trenta-quatre columnes de gres amb capitells que representaven la cara de la deessa Hathor, tipus molt inusual en qualsevol dels edificis de la riba oest de Tebes i que serien absolutament únics en un context no-reial. Tan importants van ser les seves afegidures i alteracions que, en aquells moments, pràcticament no eren visibles les parts originals de la superfície dels patis exteriors de les tombes. Tampoc es va detectar cap signe que Ramses-nakht l'aprofités pel seu propi enterrament ni s'hi va trobar cap aixovar funerari vinculable a ell, ni fosses o cambres addicionals. Una gran remodelació també és visible a la tomba de K93.12: diversos fragments de gres i tres blocs decorats van ser trobats per Lepsius a la dècada de 1840 i hi ha signes que van ser reutilitzats per una de les filles de Ramses VI.

És important el fet que dues velles tombes fossin substancialment reutilitzades i remodelades quatre-cents anys més tard de la seva construcció per un summe sacerdot d'Amon i l'esposa del déu Amon. Això ens està indicant una gran importància més enllà de les seves cronologies. Ja que es van construir juntes, s'ha d'entendre que les va construir un mateix faraó, per tant, s'ha de buscar un rei que en el moment de la seva arribada al tron ja sabés que necessitaria més d'un lloc per a l'enterrament reial. L'única possibilitat (de moment) que hi ha, és que es tracti d'Amenhotep I i la seva igualment famosa mare, Ahmes-Nefertari, que probablement actués com a reina regent mentre el seu fill era un infant. Cinc-cents metres al sud de les dues tombes s'hi troben les escasses restes d'un temple de pedra que originalment va ser construït i decorat per a Amenofis I i Ahmes-Nefertari, l'eix del qual, si es projecta, creua pel bell mig del pati de K93.11. Podria ser casualitat? Díficilment, ja que el Papir Abbott ens fa referència a un temple d'Amenhotep del Jardí al sud de la tomba del rei Djeserkara (com ja hem mencionat al principi d'aquesta secció). Sabem que Amenhotep I i la seva mare van ser venerats com

a déus entre els habitants de Tebes durant el Període Ramèssida, ja que se'ls sol representar en parella i asseguts en trons i rebent ofrenes per part dels respectius propietaris de les tombes. A més, ambdós eren considerats com els patrons de la necròpolis de Tebes, fet que fa molt més probable que “compartissin” un temple i que fossin enterrats molt a prop l'un de l'altre i en tombes que fossin veritables referències del paisatge, presidint la necròpolis tebana i vigilant les tombes, tant reials com les d'individus privats.

Sembla ser que les noves investigacions fetes per D.A. Aston porten a pensar que TT 320 molt probablement fos originalment la tomba d'Ahmes-Nefertiri, amb el que la teoria que incloïa la tomba Dra Abu el-Naga B (AN B) no funciona. Dodson (2013), aleshores, revertí l'atribució de la tomba a Amenhotep I, però mantenint que l'ampliació de la cambra funerària està relacionada amb el re-enterrament d'Ahmose I, després d'haver passat aquest pel seu complex piramidal a Abydos.

El lloc d'enterrament d'Amenhotep I ja fa anys que està en discussió i semblava que s'havia arribat al consens que la tomba AN B pertanyia a la seva mare, Ahmes-Nefertiri. Tanmateix, Aston ha presentat un cas força convincent per atribuir a aquesta reina la tomba TT 320, el futur *caché* reial, prop de Deir el-Bahari. S'ha basat en la correcció de les datacions de la ceràmica trobada a la tomba i amb la presència dels vasos canòpics de la reina, rellevant perquè cap altre membre reial de les Dinasties XVIII/XIX dipositats allí van arribar-hi acompanyats per cap peça del seu aixovar funeràri.

Això ens obliga a entrar de nou en la qüestió de la propietat d'AN B. El material inscrit d'aquesta tomba comprèn una mescla de contenidors de pedra anomenant Ahmose I, Amenhotep I i Ahmes-Nefertiri (CARTER, 1916), situant la datació de la ocupació original de la tomba clarament a inicis de la Dinastia XVIII. Juntament amb les dimensions de la tomba indiquen, gairebé inequívocament, una propietat reial, però la presència d'un pou de protecció porta a dubtar sobre la datació exacta, ja que aquest tipus d'elements no es troben a la Vall dels Reis fins al regnat de Tuthmosis III ²⁰. D'altra banda, un pou

²⁰ Per això Romer (1976) proposa que aquest pou va ser afegit a meitats de la Dinastia XVIII, que, juntament amb l'ampliació de la cambra funerària, permetria un enterrament conjunt d'Amenhotep I i la seva mare, però això hagués necessitat del buidat momentani de la tomba, incloent el sarcòfag del faraó, fet que sembla improbable.

similar està present a la tomba TT 358, el sepulcre de Merytamon, esposa d'Amenhotep I, així com també disposa aquesta d'una entrada a través d'un altre pou. Això pot indicar que ambdues tombes siguin obra d'un o uns arquitectes diferents dels dels primers sepulcres de la Vall dels Reis.

Un altre factor que gira a favor d'AN B és la seva ubicació, al nord del temple d'Amenhotep i Ahmes-Nefertiri davant de Dra Abu el-Naga, que s'interpretaria com la "Casa d'Amenhotep del Jardí" ²¹. Tal com ja hem explicat anteriorment, en el cas d'AN B, l'itinerari descrit al Papir Abbott no es veu pertorbat, a diferència dels altres candidats, però és cert que el fet que Carter basés els seus càlculs (els famosos "120 cúbits") en les dimensions interiors més que en la seva posició en el paisatge, ha atret detractors. Reeves (1996) va assenyalar que hi havia varis monticles de pedres amuntegades ("*cairns*") en les proximitats de la tomba, un dels quals podria haver servit de punt de referència per als inspectors de Ramses IX.

En el mateix eix nord-sud traçat des del temple dual d'Amenhotep i Ahmes, hi ha la tomba/capella K93.11 tallada a la roca a dalt de Dra Abu el-Naga, la opció que propugna Polz (2007) per a la tomba d'Amenhotep. No hi ha material contemporani amb aquest rei, alhora que les feines d'ampliació i remodelació en aquesta mateixa tomba i l'adjacent K93.12, totes actives durant el regnat de Ramses IX, no acaba de concordar amb el fet que el Papir Abbott indiqui que la tomba d'Amenhotep es trobés intacta.

Tot plegat ens porta a pensar que AN B sigui la tomba amb més possibilitats, tot i el canvi d'atribució que s'ha hagut de fer recentment. Alhora, el fet de la improbable renovació de la pedra de la tomba a posteriori de l'enterrament d'Amenhotep I, podria indicar que fos Ahmose el que fos traslladat allí des d'Abydos durant el regnat d'Amenhotep, possiblement en vistes a un re-enterrament simultani amb l'enterrament del jove rei

²¹ Hi hauria un altre candidat, el temple de Meniset, a Tebes, que és vinculable a Amenhotep i que sabem de la seva existència durant el Regne Nou (VAN SICLEN, 1980).

TUTHMOSIS I

Romer (1974) ens indica que la tomba adscrita a Tuthmosis I al Bibân el Molûk, KV 38, és molt modesta i pobra pels estàndards reials. KV 38 s'ha assignat històricament a Tuthmosis I, donant per bona la referència que fa Ineni a la seva estela funerària [Figura 22]. L'atribució es basava, presumptament, en les troballes inscrites, però Hayes va demostrar que el sarcòfag allí trobat va ser construït per Tuthmosis III per a Tuthmosis I. Això suggereix un re-enterrament de la mòmia de Tuthmosis I, encara que fos durant un període curt de temps, en un sarcòfag especialment alterat per al faraó per ordres de Hatshepsut i col·locat a KV 20 [Figura 23]. La única evidència present per atribuir la tomba al regnat de Tuthmosis I és una inscripció en un fragment de vas que podria haver sigut introduït en el moment del re-enterrament. Es necessiten més proves per atribuir-la positivament a un període anterior al re-enterrament fet per Tuthmosis III.

En aquesta tomba també s'hi conserven fragments de gerres d'emmagatzematge grans, emblanquides i típiques de principis de la Dinastia XVIII, totes apilades en un raconet de la cambra funerària. Pel terra, també s'hi troben cinc grans blocs de quarsita groga molt ben tallats. Weigall (1910) els identifica com a fragments de la base del sarcòfag. Una comparativa de les mesures d'aquests blocs amb els que es troben *in situ* a la base del sarcòfag de la tomba KV 34 (Tuthmosis III) corroborarien les explicacions de Weigall i complementarien les atribucions de Hayes (1935) de la base d'alabastre treta de KV 38 com a contemporània al sarcòfag de la tomba.

No hi havia res a KV 38 que pogués datar la seva excavació abans del regnat de Tuthmosis III. Algunes peces semblaven a d'altres de KV 20, com per exemple la mòmia de Tuthmosis, fet que pot plantejar que procedissin d'aquella tomba en el moment de re-enterrament. Les evidències arqueològiques inscrites de KV 38 han resultat inconcloents a l'hora de determinar el regnat en què es va concebre la tomba. Aquesta tomba compta amb una entrada amb un forat d'escala que condueix primer a un passatge amb pendent i després a una avantcambra rectangular, des de la qual un segon tram d'escaleres i un corredor descendeixen cap a un vestíbul amb columnes que té habitacions d'emmagatzematge que porten fora d'aquest. Comparteix aquests trets arquitectònics amb KV 34 i KV 42 [Figura 24], però també destaquen per tenir cambres

funeràries amb forma de cartutx. Les diferències de disseny entre aquestes tres tombes rauen en les dimensions de les estances i la orientació, així com el duplicat d'alguns elements com pilars o cambres d'emmagatzematge, trets que no indiquen clarament una progressió tipològica real. Alhora, una simple ordenació d'aquestes tombes per mides i acabats no pot servir-nos de guia per a datacions relatives. Thomas (1966) suggereix que totes tres poden tenir una datació del regnat de Tuthmosis III, essent KV 38 excavada per acollir el re-enterrament de Tuthmosis I, però la modèstia de la tomba en qüestió fa que sigui gairebé impossible aquesta hipòtesi, més tractant-se d'un predecessor tan il·lustre. Si neguem KV 38 a Tuthmosis I, hem de buscar-li una alternativa al Bibân el Molûk: KV 20.

KV 20 va ser descoberta per H. Carter i és el monument més llarg, profund i singular (a part d'algunes tombes no-reials) de tot Bibân el Molûk. Està tallada a la pedra calcària que forma el *djebel* i arriba fins a l'esquist gris i solt de sota, formant un passatge llarg i profund que es divideix en tres galeries. L'última (*gallery* III) és força més gran que les altres dues i té, a l'extrem dret del fons, un petit tram d'escales que donen accés a la cambra funerària amb columnes on Carter troba els dos sarcòfags. La roca estava tan solta que és impossible que s'hi fessin poliments, enguixats o altres acabats a les parets. El sostre original de la cambra funerària semblava haver caigut i l'accés a les tres petites cambres laterals estava restringit ja que les portes estaven gairebé cobertes per runa, que també cobria el terra de manera irregular. La cambra funerària de KV 20 és inusual en tant que està precedida per una altra habitació de majors dimensions, quan, al Bibân el Molûk, totes les cambres funeràries són les estances més grans. A més, la *burial chamber* té tres pilars, mentre que la galeria III, cap. Aquestes diferències semblen suggerir que tant la cambra funerària com el tram d'escales que la connecta amb la galeria III es van afegir posteriorment a l'execució del disseny original de la tomba, probablement amb la galeria III actuant com a cambra funerària.

El disseny de la cambra funerària sembla tenir relació matemàtica i geomètrica amb els dissenys dels temples de Montuhotep i Hatshepsut, fet que suggereix un vincle directe entre l'arquitectura de la cambra funerària de KV 20 amb el temple de Hatshepsut.

És necessari un examen més a fons dels materials trobats tant dins com als voltants de KV 20 ja que alguns d'aquests podrien resultar reveladors per a aquesta reinterpretació.

El pou de davant de l'entrada de KV 20, que contenia el dipòsit de fundació del temple de Hatshepsut, va ser retallat a la calcària del terra de la vall, amb unes dimensions de 50 centímetres de profunditat i 40 de diàmetre. L'entrada a KV 20 és estranyament petita i de difícil accés, sorprenent si considerem l'enorme quantitat de material excavat que hauria d'haver circulat per allà, abans de ser abocat a l'exterior més immediat (potser només fos material provinent de la cambra funerària). El temple de Hatshepsut va reemplaçar un monument anterior del que no s'ha conservat cap dipòsit de fundació. Tanmateix, la col·locació del dipòsit de fundació de la reina no ens indica necessàriament una estructura prèvia inalterada, així com la data de col·locació d'aquest no té perquè coincidir amb la data de començament de les obres en un lloc en particular.

Tots els objectes van ser recuperats de la cambra funerària o les escales que hi condueixen, a excepció d'alguns vasos d'alabastre provinents del dipòsit de fundació de la reina. S'esperaria trobar altres objectes o fragments d'equipament funerari en altres llocs, en especial la galeria III, però no és així. El rang d'inscripcions en vasos de pedra, que inclou Tuthmosis I, Tuthmosis II, Ahmes-Nefertiri i Hatshepsut, és una reminiscència dels continguts de la tomba AN B trobada per Carter a Dra Abu el-Naga el 1914. Aquelles tombes que es poden identificar com a pròpies de principis de la Dinastia XVIII sovint inclouen un alt percentatge d'articles amb els noms de membres de la família reial, així com semblaven haver-se reutilitzat per a altres grans enterraments, pràctica promoguda per Hatshepsut però descartada per Tuthmosis III.

Les feines fetes al final de la tomba, específicament les de la cambra funerària, no van ser degudament finalitzades. Si la cambra funerària va ser excavada en algun moment posterior, com sembla indicar l'estrat de runa de la galeria III identificat per Carter, aquesta va ser una obra feta de pressa i corrent, probablement a finals del regnat de Hatshepsut.

La cambra funerària va ser planejada per un enterrament dual des del començament, disposant les columnes de manera que cap dels dos sarcòfags estigués

situat en una posició dominant. Hayes va observar que les posicions de les tapes d'ambdós sarcòfags indiquen que van ser tractats amb una cura normalment no associada a lladres de tombes i, almenys en el cas de Tuthmosis I, la col·locació curosa de la tapa contra el mur a uns 3 metres de la caixa s'atribueix a treballadors de Tuthmosis III, en el context de moure la mòmia de Tuthmosis I cap a KV 38.

La tomba originàriament excavada al Bibân el Molûk per Tuthmosis I és KV 20, en la que la galeria III n'era la cambra funerària original. Subseqüentment, Hatshepsut va fer reobrir la tomba i excavar de pressa una altra cambra, l'actual cambra funerària. Allà hi volia enterrar la mòmia de Tuthmosis I en un sarcòfag alterat de quarsita que en un principi s'havia inscrit per a l'ús de Hatshepsut. Un altre sarcòfag, per a la mateixa reina, també va ser col·locat a la cambra, però hi ha indicis que aquest projecte d'enterrament conjunt mai va succeir. Més endavant, el marit, corregent i successor de Hatshepsut, Tuthmosis III, va tornar a obrir KV 20 i va traslladar la mòmia de Tuthmosis I i algunes altres peces d'enterraments anteriors a KV 38, que havia estat especialment preparada per a rebre el nou sarcòfag de quarsita del faraó, que va ser proveït de nou amb més equipament funerari.

Romer ha argumentat de manera convincent que la tomba original de Tuthmosis I no és KV 38, sinó KV 20, ja que l'única part d'aquesta retallada per Hatshepsut era la cambra funerària amb columnes, la resta va ser feta pel seu pare, que s'havia fet enterrar allí. Les feines de KV 38 s'atribueixen a Tuthmosis III. Aleshores, si KV 20 és considerada la tomba de Tuthmosis I, es converteix en un desenvolupament natural de KV 32 i KV 39, afegint un tram d'escales i un passadís.

TUTHMOSIS II

Pel que implica la tomba de Tuthmosis II, Dodson (1988) indica que la qüestió de la seva localització semblava clara gràcies a les feines de Hayes (1935) en els sarcòfags reials, que confirmaven de manera provisional la identificació de Weigall (1910) de KV 42 com el seu sepulcre. Recentment, diversos estudiosos com Thomas o Romer han rebutjat aquesta atribució, col·locant la tomba en els regnats d'Amenhotep II i Tuthmosis III, respectivament, suggerint propietat d'un príncep o d'una reina. Es basen en dos factors:

1- Els dipòsits de fundació de Merytre-Hatshepsut (esposa principal de Tuthmosis III i mare d'Amenhotep II) trobats per Carter al davant de la tomba al 1921.

2- La regularitat de la planta de la tomba, comparada amb la de Tuthmosis III (KV 34) i, per tant, de cronologia més tardana.

Aquests punts, però, no es poden prendre com a concloents, ja que els dipòsits podien ser deposicions secundàries de moments posteriors. Sembla bastant probable que la tomba mai fos utilitzada com a lloc d'enterrament primari, deixant una tomba buida i ben posicionada per considerar-la per a la consort de Tuthmosis III, enterrat a escassos quaranta metres, a KV 34. L'argumentació sobre la poca regularitat de KV 34 i KV 42 és difícil de quantificar ja que la tomba és inaccessible des de 1930, aproximadament, però si ens basem en els mapes de Carter, la precisió de KV 42 pot, en part, ser il·lusòria, si comparem la feina de Carter amb la planimetria de l'equip de Berkley. Això fa que haguem de buscar un paral·lel a KV 42 en la seva totalitat, i malgrat que el conjunt de la tomba difereix bastant de les tombes de reines i prínceps del període, els detalls podrien indicar-nos possibles paral·lelismes.

És cert que el Bibân el Molûk conté un gran nombre de tombes no-reials, però són insignificants en comparació amb KV 42. S'han de veure com anàlogues de les concentracions de tombes que s'ajuntaven al voltant de les piràmides dels Regnes Antic i Mig, dependents de la tomba reial principal.

Tot plegat fa difícil dubtar sobre la propietat de KV 42 per part de Tuthmosis II, tot i que encara hi ha problemes a resoldre, com ara si Merytre va descansar en algun moment en aquesta tomba o quin va ser el primer sarcòfag en què s'enterrà el rei, ja que el Sarcòfag B està parcialment inacabat i sembla que mai s'usà per un enterrament, però no hi ha evidències que puguin abordar aquesta qüestió. L'únic factor rellevant és que la mòmia saquejada va ser restaurada juntament amb la d'Amenhotep I. Això suggereix la seva recuperació en la mateixa inspecció de tombes i, potser, la proximitat entre elles, a menys que una ja estigués dipositada en la tomba de l'altre abans de l'any 6 de Ramses IX. Les tombes a considerar, per tant, serien KV 26 [Figura 25] i KV 30 [Figura 26] o, inclús, KV 37 [Figura 27], on s'hi ha detectat possibles activitats relacionades amb un re-enterrament. KV 32 l'atribuiríem, com ja s'ha dit anteriorment, a Ahmose I, si aquest

realment es féu enterrar a Dra Abu el-Naga. Ara per ara, tot queda com a pura especulació, igual que la raó perquè Hatshepsut no va aconseguir enterrar el seu marit, Tuthmosis II, a KV 42.

Recentment, a mitjans de març d'aquest any 2020, el cap de les excavacions de L'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Varsòvia, el professor Andrzej Niwiński, va informar (ZDZIEBŁOWSKI, 2020) sobre la troballa d'una caixa de faiança d'un 40 centímetres de llargada i una mica menys d'alçada a Deir el-Bahari, prop del Temple de Hatshepsut. Aquesta caixeta contenia diversos objectes, entre els que destaquen un ou d'oca i un d'ibis. Niwiński creu que, juntament amb les inscripcions en jeroglífics del nom de Tuthmosis II presents a l'exterior, podria tractar-se d'un dipòsit de fundació de la tomba d'aquest rei. Actualment l'estan estudiant i continuaran amb les excavacions en aquesta zona, amb l'objectiu de trobar una nova tomba. De moment, poc més es pot fer amb la informació disponible, mantenint-nos a l'espera de noves dades arqueològiques, provinents d'una probable intervenció i obertura de KV 39 i d'aquesta missió polonesa.

CONCLUSIONS

Després d'haver fet una recopilació i anàlisi de diversos articles especialitzats en la identificació de les tombes d'aquests quatre faraons, em veig capaç de fer les meves pròpies reflexions i d'aportar alguna hipòtesi sobre aquest tema. He dividit aquesta secció en quatre parts, de nou, una per a cada faraó, on hi faig una breu discussió, juntament amb conclusions i una proposta de tomba, segons el meu propi criteri i anàlisi.

També he inclòs als Annexos [Taula 1] una taula-resum de totes les tombes que tenen (o han tingut) opcions i que han estat valorades a l'hora d'extreure les meves pròpies conclusions per a cada faraó, amb la intenció de facilitar i fer més visual les explicacions donades a continuació:

- Ahmose I

En el cas del primer rei, cronològicament parlant, hem pogut veure que la majoria d'integrants de la seva família reial i avantpassats de la Dinastia XVII es van fer enterrar a la part central i sud (com el seu germà Kamose) de Dra Abu el-Naga, fet que suposa una bona raó per la qual la seva tomba es podria trobar en un lloc pròxim. Alhora, la tradició de situar el temple funerari i la pròpia tomba l'un al costat de l'altre fa que s'hagi mirat sempre cap a zones més "poblades" de tombes, en les que fos més senzill identificar i vincular una tomba amb un temple o capella funeraris. Però, tal com diu Dodson (1988), el fet de prendre els enterraments privats d'oficials d'un monarca per tal de buscar-ne el seu lloc de repòs original no s'ha de tenir com una veritat irrefutable, ja que trobem algun exemple, com Amenemhet, que es fa enterrar a El-Qurna. Tampoc ens podem centrar en les referències d'enterraments reials, ja que trobem una de les germanes d'Ahmose que s'enterra a la Vall de les Reines. Tanmateix, jo em decantaria per l'opció de la tomba AN B, trobada per Howard Carter el 1914. Alguns dels motius que m'han dut a aquesta valoració estan exposats en les línies immediatament anteriors a aquesta proposta però n'hi ha d'altres en els que crec que és important entrar en detall. Un d'ells és el fet que no és té cap mena de seguretat de l'existència o, més ben dit, atribució d'un temple funerari per a cap dels reis anteriors a Tuthmosis III. També s'ha de tenir en compte que

les tombes privades que daten del regnat d'Ahmose o abans, presenten motius decoratius propis del Regne Antic. És per això que AN B seria un candidat probable, ja que no té cap estructura als voltants, està relativament aïllada. Té, però, alguns inconvenients, tal com indica Willockx (2010): el primer és que, si Ahmose fos el propietari original de la tomba, els fragments inscrits haurien de mostrar en un percentatge més elevat el seu nom, mentre que únicament tres dels vint-i-un presenten el nom d'Ahmose. Alhora, diu que les contribucions fetes pel seu successor haurien de tenir una fórmula dedicatòria de l'estil: "El rei X féu aquest monument per al seu pare, el rei Y", cosa que no s'ha trobat. Tot i així, no em semblen uns motius molt convincents per descartar-la tan ràpidament, ja que poden haver-se donat diverses situacions en les que el nom d'Ahmose no s'ha conservat, sobretot si tenim en compte que només s'han identificat 54 vasos de pedra provinents de l'aixovar funerari col·locat a AN B, i que molt probablement estiguem davant d'un número més baix del que realment era. Un altre motiu a favor d'aquesta hipòtesi rauria en el fet que, tal com va passar amb el faraó que va reunificar Egipte després del Primer Període Intermedi, Montuhotep II, qui es desmarcà dels seus predecessors, que es feien enterrar a El Tarif, i es féu construir una gran tomba a l'aleshores relativament desocupada Deir el-Bahari. Això podria haver-se donat també en el cas d'Ahmose, qui es féu construir el seu lloc de repòs fora de Dra Abu el-Naga, com havien fet fins ara els reis i membres de la família reial de la Dinastia XVII però també de la seva pròpia.

En contraposició, KV 32, una altra opció, demostra una planificació més similar a KV 39 (clarament reial i de principis de la Dinastia XVIII), fet que cronològicament la faria viable, així com que també està situada prop de les altres tombes reials d'aquests moments inicials de la Dinastia XVIII. Tanmateix, la seva atribució a Tiaa, mare de Tuthmosis IV, fa que s'hagi de descartar.

Per últim, K93.12, proposada per Polz (2007) presenta un problema que, de moment, és irresoluble, que és el fet que tan podria tractar-se de K93.11 com de K93.12, ja que ambdues són contemporànies, pràcticament calcades en dimensions, estructura i disseny i la cronologia acompanyaria l'atribució a Ahmose. Malauradament, K93.12 necessita ser excavada amb major profusió abans de poder arribar a noves perspectives.

Tot plegat fa que sigui molt complicat fer propostes fonamentades i alhora, molt fàcil fer hipòtesis amb poca o cap base demostrable. És per això que, tal com va intentar fer Elizabeth Thomas al 1966, crec que s'hauria de repetir un estudi diacrònic que englobi les problemàtiques d'aquests quatre primers reis de la Dinastia XVIII com a un conjunt, més després de veure que l'atribució d'una tomba a un rei té conseqüències per a les adjudicacions dels altres.

- Amenhotep I

Amenhotep I és el que s'ha tractat amb més extensió en aquest treball degut a la major literatura disponible pel fet de tractar-se d'un rei amb molta rellevància més enllà del seu propi regnat (recordem la gran veneració d'aquest amb la seva mare, Ahmes-Nefertiri durant les Dinasties XIX i XX) i també per ser l'únic que està mencionat en una documentació antiga, el Papir Abbott, del regnat de Ramses IX. Tanmateix, la meua proposta també ens porta cap a la tomba AN B. Tal com s'ha dit, la cambra funerària presenta una ampliació posterior al traçat original de l'estança, que s'ha vinculat a un re-enterrament i/o un enterrament dual. És per això que voldria plantejar la possibilitat que es produís un enterrament doble en aquesta tomba. És una hipòtesi difícil de demostrar però que podria encaixar força bé en aquest puzzle de tombes i reis, pel fet que ens trobem davant d'un canvi de família reial, ja que Tuthmosis I no té cap mena de relació sanguínia amb Amenhotep, qui mor sense descendència. Aleshores, m'agradaria plantejar la possibilitat que AN B s'hagués fet eixamplar per ordre de Tuthmosis I, amb el vistiplau d'Ahmes-Nefertiri (encara viva en el moment de la mort del rei) i enterrar-hi a Amenhotep juntament amb Ahmose. Polz (2007) va plantejar el mateix enterrament doble però a K93.11 i K93.12, però pel que sembla, aquestes dues últimes difícilment van arribar a contenir mai un enterrament. Més aviat, es degué tractar d'un temple exclusivament per a la veneració d'Amenhotep i Ahmes-Nefertiri, protectors divinitzats de la necròpolis tebana. Tampoc tindria sentit enterrar-hi a Amenhotep i Ahmose i alinear aquestes dues "tombes" amb el temple dedicat a Amenhotep i Ahmes-Nefertiri, si aquesta última no s'hi enterrava també allí. Com ha demostrat i plantejat David Aston, aquesta última s'enterrà al *caché* reial, TT 320 (o DB 320), ubicació que també ajudaria a

aquesta hipòtesi, ja que trobem una membre molt important de la família reial enterrant-se fora de Dra Abu el-Naga, com era tradició. Tampoc s'han identificat gaire tombes del període d'Amenhotep ni a Deir el-Bahari ni a Dra Abu el-Naga, amb el que podria indicar un moment d'*in-pass* entre el cementiri reial de la Dinastia XVII i la futura Vall dels Reis.

Aquesta hipòtesi tindria la dificultat interpretativa en el fet que Amenhotep va ser, no només després de la seva mort, un rei important, per tant és estrany que es fes enterrar en un lloc ja construït i ocupat pel seu pare. Alhora, tots els faraons, quan arribaven al tron, ja començaven a planejar i construir la seva sepultura, per garantir la seva pervivència i repòs eterns. És per això que penso que es podrien haver donat dues casuístiques més en el cas d'Amenhotep I. La primera és que, un cop mort, es decidís fer aquest enterrament conjunt amb el seu pare Ahmose I, per ordre del successor i amb el beneplàcit de la *gran esposa reial* i mare d'Amenhotep, Ahmes-Nefertiri, qui sap si per tal de donar a aquest rei una tomba més amagada i de difícil accés. Per altre banda, plantejo la possibilitat que Amenhotep s'estigués fent construir per a ell, la tomba KV 39, de grans dimensions i situada en un lloc estratègic de la futura Vall dels Reis, al peu d'El-Qurna. Aquesta, però, presenta una planimetria relativament senzilla i irregular, però unes dimensions sens dubte reials. Aleshores, quedaria AN B com el seu lloc d'enterrament original i KV 39 com la que havia de ser la seva tomba original [Figura 28].

- Tuthmosis I

Per a Tuthmosis I, s'ha parlat sobretot de dues tombes en concret, KV 20 i KV 38. I, si bé és cert que en algun moment o altre hi va ser enterrat, sembla clar que cap de les dues va ser el seu lloc d'enterrament original.

La primera, KV 20, va ser feta construir per Hatshepsut durant la seva regència i presenta dues fases constructives força diferenciades (WILLOCKX, 2011a), essent la última d'aquestes de finals del regnat de la reina. A més, està orientada cap al temple funerari de Hatshepsut [Figura 29], fet que indicaria clarament la seva propietat. Així doncs, Tuthmosis I fou re-enterrat aquí per la seva filla. A més, només s'ha recuperat una inscripció en un fragment de vas amb el nom de Tuthmosis I, una mostra paupèrrima si

es tractés d'un enterrament original, més aviat degué ser introduïda a la tomba durant el seu primer re-enterrament.

Pel que fa a KV 38, Romer no va poder datar els seus elements amb certesa al 1974, però, més endavant, el mateix Romer, juntament amb Altenmüller (1983) van identificar-la en el regnat de Tuthmosis III, corroborant així la hipòtesi formulada per Hayes (1935) per la que Tuthmosis I s'hauria re-enterrat per segon cop a KV 38 per ordre del tercer Tuthmosis, qui la féu construir. Aquesta datació es va fer a partir de l'estudi en detall de l'última fase de la tomba, amb la cambra funerària amb forma de cartutx i parets arrebossades, enguixades i revestides amb textos i inscripcions. Alhora, les reduïdes dimensions d'aquest emplaçament fan que sigui certament improbable que es tractés d'una tomba original per a un rei, la figura més important d'Egipte. També s'ha de tenir en compte que els faraons sempre (o gairebé sempre, exceptuant casos de mort prematura o altres obstacles) tendien a fer-se construir tombes més grans i complexes que les del seu antecessor (THOMAS, 1966), així com també buscaven llocs més elevats, per tal de destacar la seva posició per sobre dels reis anteriors. És per això que KV 38 s'ha de descartar completament com a tomba original per a Tuthmosis I, ja que és marcadament més petita i senzilla que les anteriors. En aquesta tessitura, m'agradaria proposar KV 39 com a la possible sepultura original del primer dels Tuthmosis. Aquesta és més gran que AN B i es troba en el punt més elevat de totes les tombes en qüestió. Si bé no es considera que es troba ben bé a la Vall dels Reis, la seva posició fa que domini aquesta vall, des dels peus de la muntanya d'El-Qurna. Alhora, també cal tenir en compte que històricament s'ha considerat Tuthmosis I com el "fundador" de la Vall dels Reis o, si més no, el primer rei amb vincles demostrables amb aquesta, ja sigui amb sarcòfags amb el seu nom a KV 20 o a la mateixa KV 38 o el seu nom també a Deir el-Medina, el poblat dels constructors de la Vall dels Reis. Alhora, KV 39 estava vacant aleshores i, probablement, sense acabar, juntament amb el fet que segurament es tracti de la primera tomba en aquesta zona (WILLOCKX, 2010), fa que sigui una bona candidata per a ser la tomba original de Tuthmosis I, tot això, si donem per bona la hipòtesi sobre la tomba original d'Amenhotep I feta anteriorment, clar. A més, aquesta teoria enllaçaria perfectament amb la ubicació de la tomba de Tuthmosis III, KV 34, situada per sota de KV

39, contràriament amb el que solia passar entre faraons, ja que, en el moment de construcció de la tomba, Tuthmosis I ja havia estat re-enterrat a KV 20 per Hatshepsut.

- Tuthmosis II

El segon dels Tuthmosis és del que se'n té menys certeses, degut al seu curt regnat (2-3 anys, depenent de l'autor), cosa que també fa que hi hagi menys inscripcions i informació disponible sobre aquest. Fins ara, només s'ha plantejat la possibilitat que la seva tomba originària fos KV 42, a través de l'estudi dels sarcòfags reials que Hayes va fer i que confirmava parcialment la teoria de Weigall. Tanmateix, una possibilitat que s'ha explorat en aquest treball és que la tomba d'aquest rei i la d'Amenhotep I fossin pròximes l'una de l'altra, ja que les seves mòmies sembla ser que es van recuperar i restaurar juntes, per després ser emmagatzemades al *caché* reial (DB 320). Si acceptem la hipòtesi de AN B com a tomba d'Amenhotep, aquesta observació no se sosté, ja que AN B i KV 42 estan força allunyades entre sí. A més, tal com exposa Willockx (2011b), el format de KV 42 és molt avançat per l'època, sumat el fet que KV 39 encara estava ocupada per Tuthmosis I, per tant, Tuthmosis II no es faria construir i enterrar en una tomba situada per sota de la del seu predecessor, per motius de poder i ostentació. Alhora, el mateix Willockx es pregunta que, si KV 42 va ser planejada originalment per a Tuthmosis II, per què no va ser aquest enterrat allí? Això obre una altra possibilitat però, que és que Tuthmosis III fes enterrar el seu pare en aquesta tomba. Davant el curt regnat d'aquest, seria lògic pensar que l'enterrament corregués a càrrec del seu fill. Tanmateix, hi ha algunes raons en contra d'aquesta teoria, com ara el fet que seria improbable que Tuthmosis III enterrés el seu pare en una tomba situada per sota de la seva, en una posició de "dependència", a més que aquest segurament li atorgués un *wadi* sencer per a ell sol, com a tots els reis anteriors.

Per defecte d'una alternativa millor, de moment mantenim KV 42 com la candidata amb més opcions per a Tuthmosis II, encara que aquestes siguin relativament reduïdes. Restem a l'espera dels avenços i evolucions del projecte de la missió polonesa de la Universitat de Varsòvia amb la seva troballa del, suposadament, dipòsit de fundació de la tomba de Tuthmosis II.

- PROPOSTES DE CARA AL FUTUR

Caldrà, com hem dit abans, un estudi conjunt i renovat de totes aquestes opcions i possibilitats, per tal d'esclarir aquest entramat. Un primer pas, penso que hauria de ser la reobertura per tal de tornar a estudiar amb detall la tomba KV 39, actualment blocada i inaccessible, però que segur que amaga pistes i informació rellevant per tal de finalment aconseguir col·locar cada fitxa al seu lloc exacte. També crec que podria resultar interessant fer un inventari complet i un estudi comparatiu i extens sobre les restes provinents de mòmies o vinculades al procés de momificació que s'han trobat no només a KV 39, sinó a totes les altres tombes, amb els teixits conservats actualment a les mòmies dels respectius faraons. Això podria aportar dades importants per a les seves identifications.

BIBLIOGRAFIA

- ALTENMÜLLER, H., 1983, Bemerkungen zu den Königsgräbern des Neuen Reiches, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 10, 25-61.
- BOUSSAC, H., 1896, *Tombeaux thébains : le tombeau d'Anna*, Mémoires publiés par les membres de la mission archéologie française au Caire, Vol. 18, París.
- BRADBURY, L., 1985, Nefer's Inscription: On the Death Date of Queen Ahmose-Nefertary and the Deed Found Pleasing to the King, *Journal of the American Research Center in Egypt* 22, 73-95.
- BUCKLEY, I.M.; BUCKLEY, P.; COOKE, A., 2005, Fieldwork in Theban Tomb KV39: The 2002 season, *Journal of Egyptian Archaeology* 91, 71-82.
- CARTER, H., 1916, Report on the Tomb of Zeser-Ka-Ra Amen-hetep I, *Journal of Egyptian Archaeology* 3, 147-154.
- CURRELLY, C.T.; WEIGALL, A.E.P., 1904, *Abydos*, III, Memoir of the Egypt Exploration Fund, Londres.
- DODSON, A., 1988, The Tombs of the Kings of the Early Eighteenth Dynasty at Thebes, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 115. 1-2, 110-123.
- DODSON, A., 1990, Amenhotep I and Deir el Bahari, *Journal of the Ancient Chronology Forum* 3, 42-44.
- DODSON, A., 2010, The Burials of Ahmose I, in HAWASS, Z.; IKRAM, S. (eds.), *Thebes and Beyond: Studies in Honour of Kent R. Weeks*, Conseil Suprême des Antiquités Égyptiennes, El Caire, 25-33.
- DODSON, A., 2013, On the burials and reburials of Ahmose I and Amenhotep I, *Göttinger Miszellen* 238, 19-24.
- GALÁN, J.M., 2011, Capítulo VII. El Reino Nuevo I: la Construcción del Imperio, in PARRA, J. M. (coord.), 2011, *El Antiguo Egipto*, Ediciones de Historia - Marcial Pons, Madrid, 301-320.
- HABACHI, L., 1972, *The Second Stela of Kamose and his Struggle against the Hyksos ruler and his capital*, Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo, Ägyptologische Reihe, Bd. 8. J.J. Augustin, Glückstadt.

- HARRIS, J.E., KENT, K.R., AL-MISRI, M., 1973, *X.raying the pharaohs*, Scribner, Nova York.
- HARVEY, S.P., 1998, *The Cults of King Ahmose at Abydos*, PhD Dissertation, University of Pennsylvania.
- HAYES, W.C., 1935, *Royal Sarcophagi of the XVIII Dynasty*. Princeton monographs in art and archaeology, Princeton University Press, Princeton.
- KAMEL, I., 1979, Studies for Discussion about King Ahmose's Tomb, *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 63, 115-130.
- MINIACI, G., 2012, *Dra Abu el-Naga*, Prezi. Actualitzat: 5 de novembre de 2012. Consulta: 3 de juny de 2020. Disponible a: <<https://prezi.com/ee3vvmkzob4/dra-abu-el-naga/>>.
- MORENO, J.C., 2011, Capítulo VI. El Segundo Período Intermedio, in PARRA, J. M. (coord.), 2011, *El Antiguo Egipto*, Ediciones de Historia - Marcial Pons, Madrid, 281-300.
- POLZ, D., 2005, The Royal and Private Necropolis of the Seventeenth and Early Eighteenth Dynasties at Dra Abu El-Naga, *Supplément aux Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 34/2, 233-245.
- POLZ, D., 2007, *Der Beginn des Neuen Reiches: zur Vorgeschichte einer Zeitenwende*, Walter de Gruyter, Berlin/Nova York.
- REEVES, C.N.; WILKINSON, R.H., 1996, *The Complete Valley of the Kings. Tombs and Treasures of Egypt's Greatest Pharaohs*, Thames and Hudson, Nova York.
- ROMER, J., 1974, Tuthmosis I and the Bibân el Molûk: some problems of attribution, *Journal of Egyptian Archaeology* 60, 119-133.
- ROMER, J., 1976, Royal tombs of the early Eighteenth Dynasty, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts* 32, 191-206.
- SCHMITZ, F.J., 1978, *Amenophis I. Versuch einer Darstellung der Regierungszeit eines ägyptischen Herrschers der frühen 18. Dynastie*, Hildesheimer Ägyptologische Beiträge 6, Gerstenberg-Verlag, Hildesheim.
- SCHULZ, R., 1995, Die Biographie des Ahmose- sohn der Abana. Versuch einer Erzähltextanalyse, in KESSLER, D.; SCHULZ, R. (eds.), 1995, *Gedenkschrift für Winfried Barta*, P.Lang, Frankfurt/Mainz, 315-352.
- THOMAS, E., 1966, *The Royal Necropolis of Thebes*, T. W. Moorman, Princeton.

- VAN SICLEN, C.C., 1980, The Temple of Meniset at Thebes, *Serapis* 6, 183-207.
- WEGNER, J., 2014, Abydos and the Penn Museum, *Expedition Magazine* 56.1, 5.
- WEIGALL, A., 1910, *A Guide to the Antiquities of Upper Egypt*, Methuen & Co., Londres, 220-224.
- WEIGALL, A., 1911, The Tomb of Amenhotep 1st, *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 11, 174-175.
- WILLOCKX, S., 2010, *Three Tombs attributed to Amenhotep I: K93.11, AN-B and KV39*. Actualitzat: 2010. Consulta: 26 d'octubre de 2019. Disponible a: <<http://www.egyptology.nl/3TA1.pdf>>.
- WILLOCKX, S., 2011a, *Two Tombs attributed to Tuthmosis I: KV20 and KV38*. Actualitzat: 2011. Consulta: 26 d'octubre de 2019. Disponible a: <<http://www.egyptology.nl/2TT1.pdf>>.
- WILLOCKX, S., 2011b, *The last of the experimental royal tombs in the Valley of the Kings: KV42 and KV34*. Actualitzat: 2011. Consulta: 26 d'octubre de 2019. Disponible a: <<http://www.egyptology.nl/KV42KV34.pdf>>.
- WINLOCK, H.E. 1924, The Tombs of the Kings of the Seventeenth Dynasty at Thebes, *Journal of Egyptian Archaeology* 10, 217-277.
- ZDZIEBŁOWSKI, S., 2020, *Could 3,500-year-old chest found near ancient temple lead archaeologists to royal tomb?*, Polish Press Agency – Science in Poland. Actualitzat: 12 de març de 2020. Consulta: 13 de març de 2020. Disponible a: <<http://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news%2C81085%2Ccould-3500-year-old-chest-found-near-ancient-temple-lead-archaeologists-royal-tomb>>.

ANNEXOS

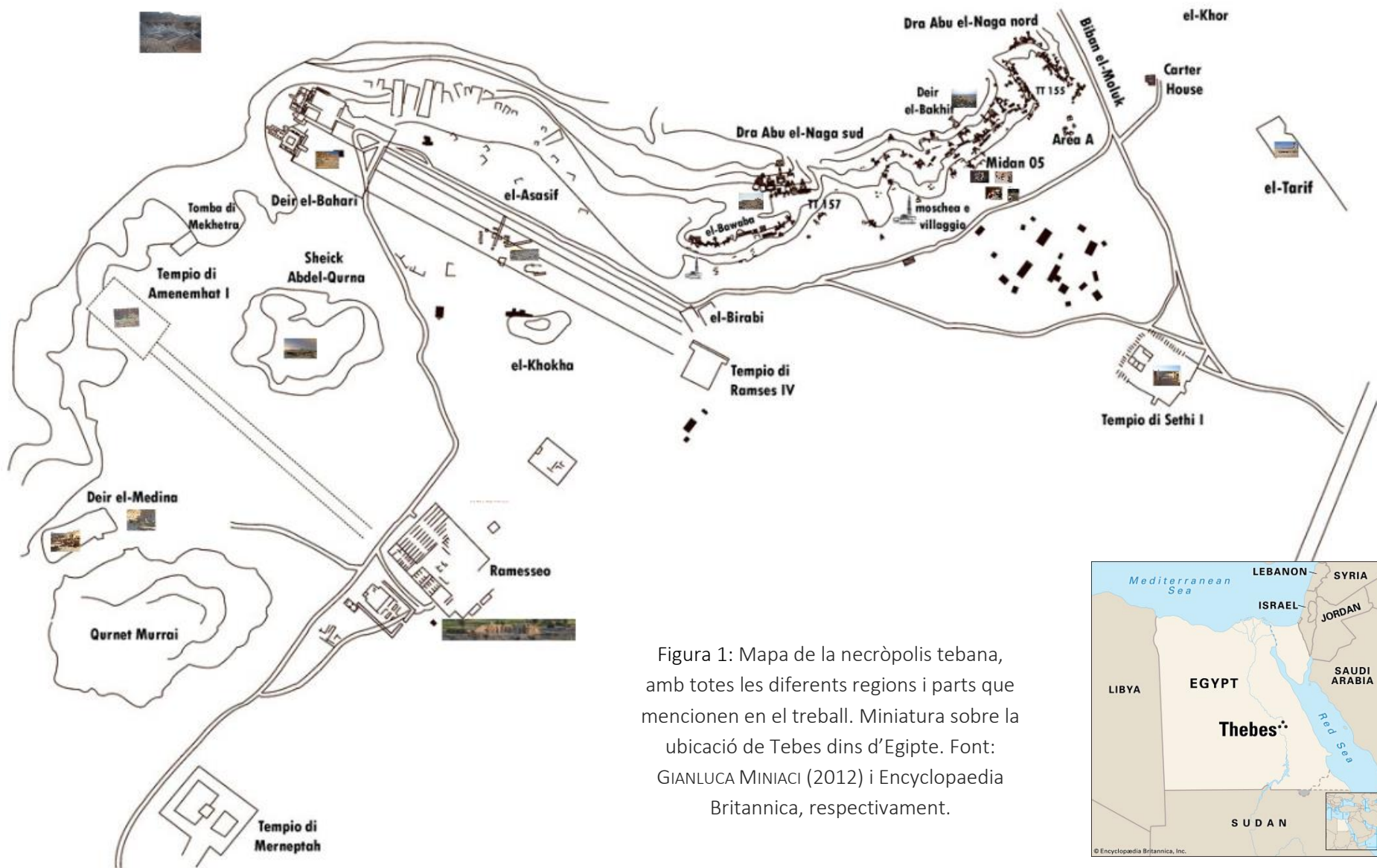

Figura 1: Mapa de la necròpolis tebana, amb totes les diferents regions i parts que mencionen en el treball. Miniatura sobre la ubicació de Tebes dins d'Egipte. Font: GIANLUCA MINIACI (2012) i Encyclopaedia Britannica, respectivament.

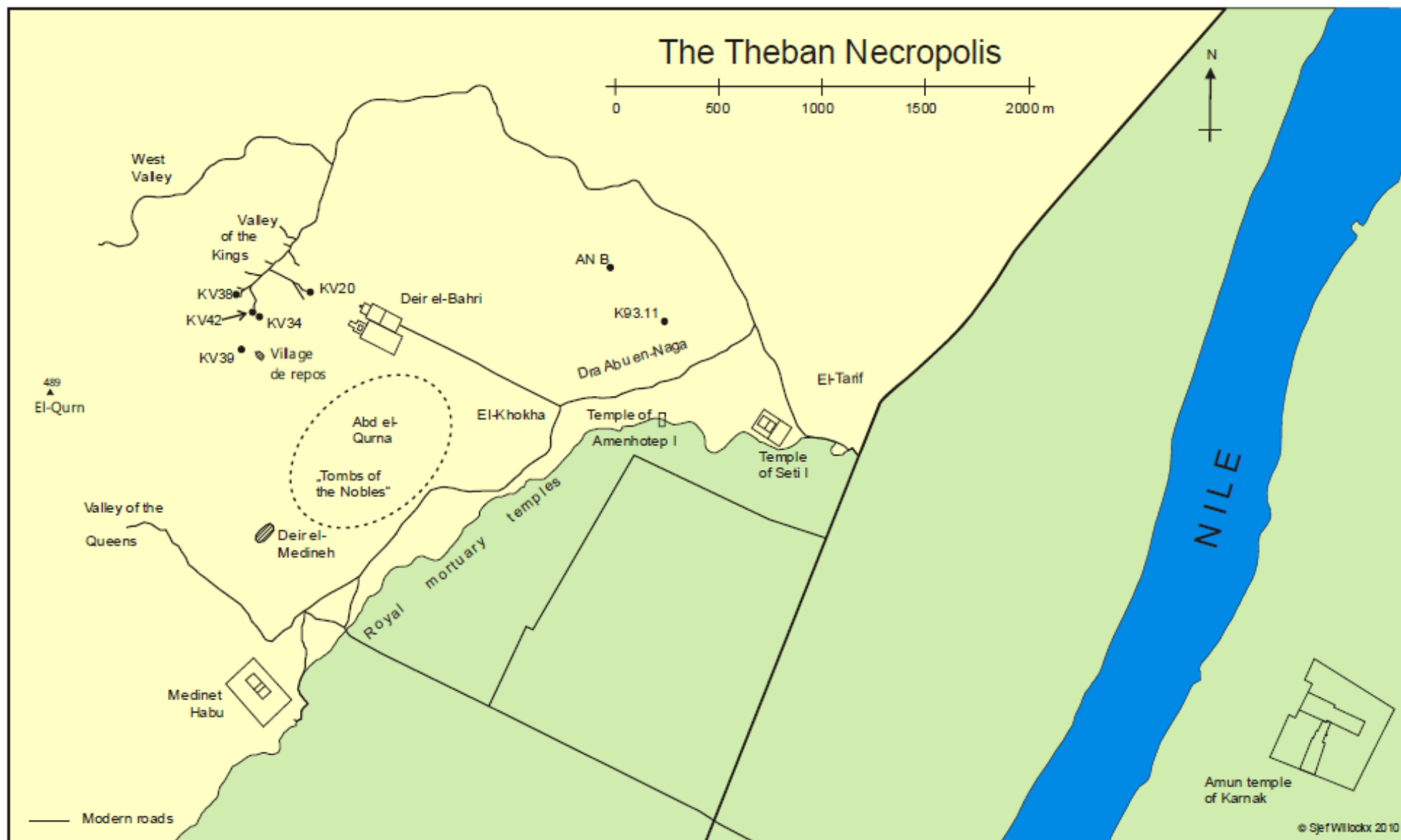

Figura 2: Mapa de la necròpolis tebana, amb totes les tombes que es mencionen en el treball. Font: WILLOCKX (2010).

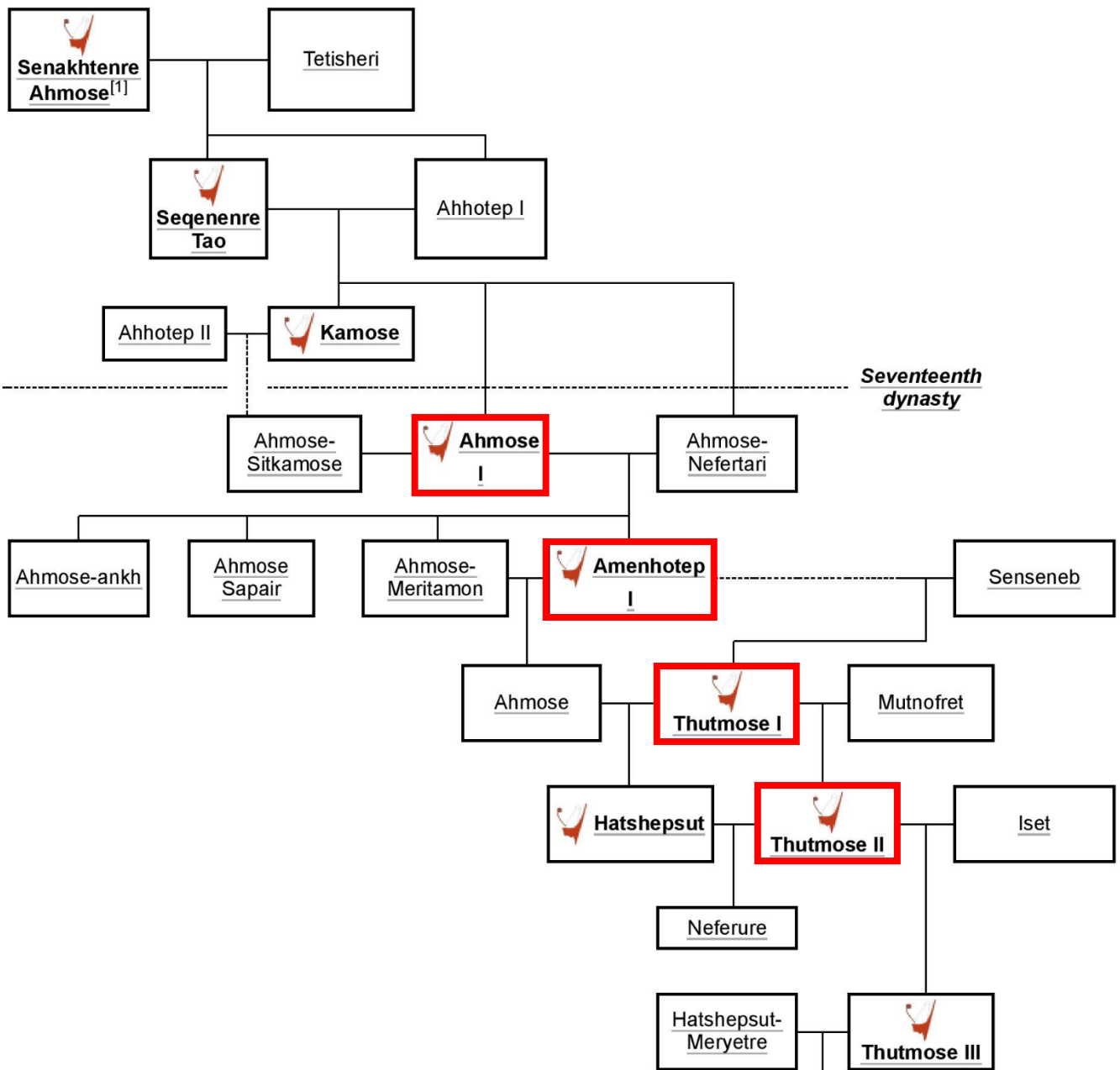

Figura 3: Arbre genealògic de la família reial de finals de la Dinastia XVII i principis de la Dinastia XVIII. Font: WIKIPEDIA.

Figura 4: Estela de Kamose. Font: PROYECTO DJEHUTY.

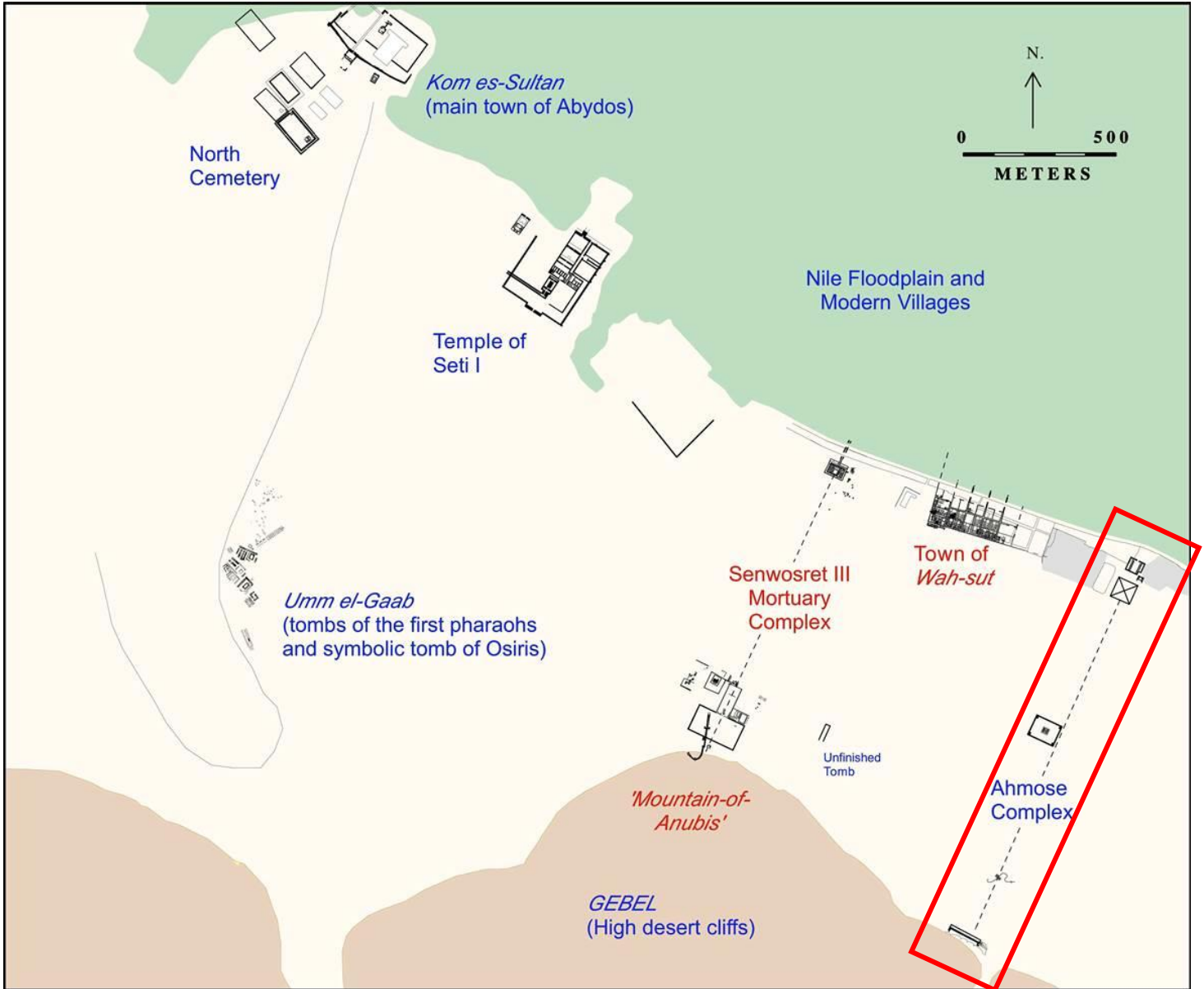

Figura 5: Detall d'Abydos, amb el complex funerari d'Ahmose I. Font: WEGNER (2014).

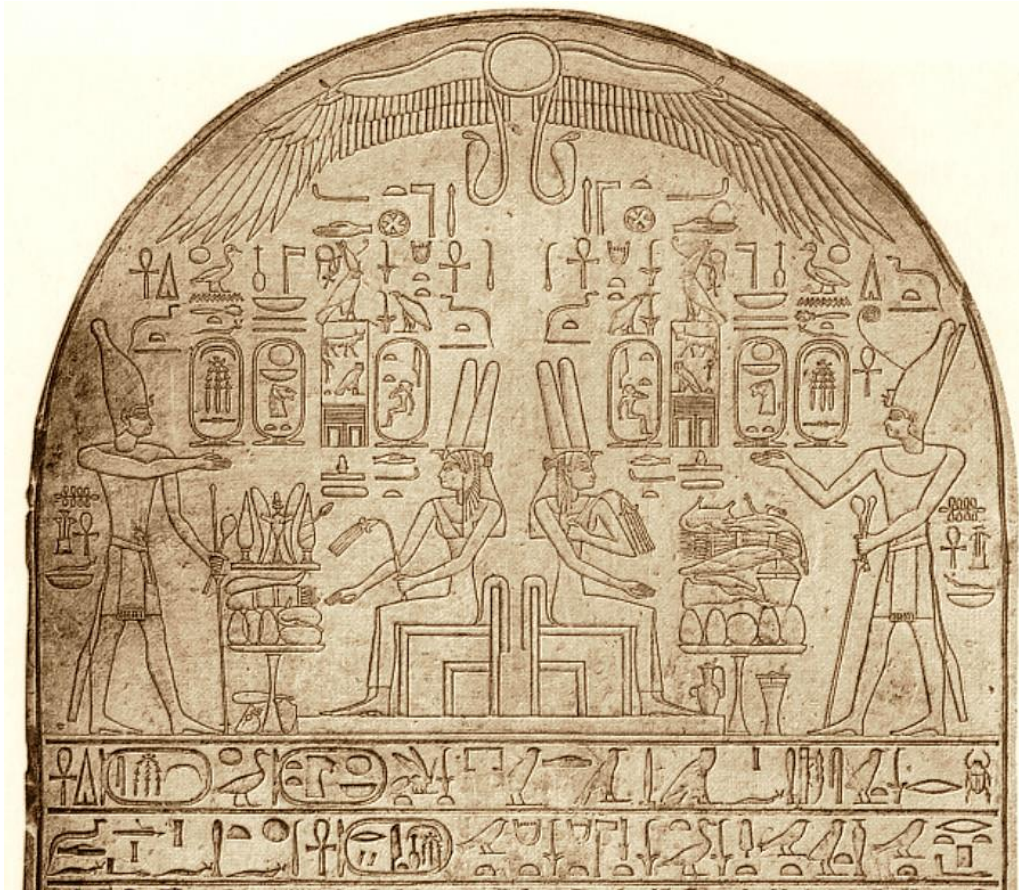

Figura 6: Detall de la part superior de l'Estela de la Reina Tetisheri, dedicada pel seu nét Ahmose I. Font: WIKIPEDIA.

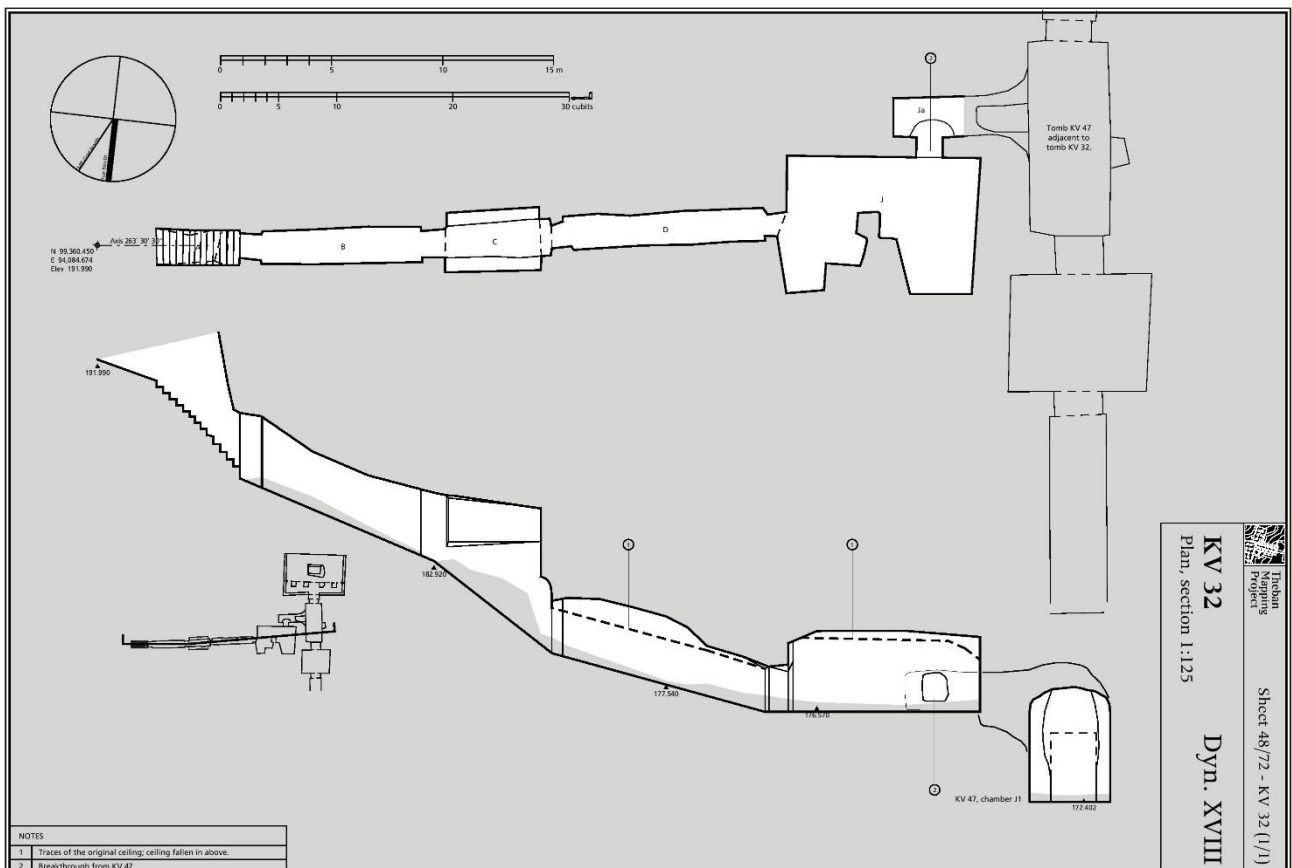

Figura 7: Planimetria de la tomba KV 32. Font: THEBAN MAPPING PROJECT.

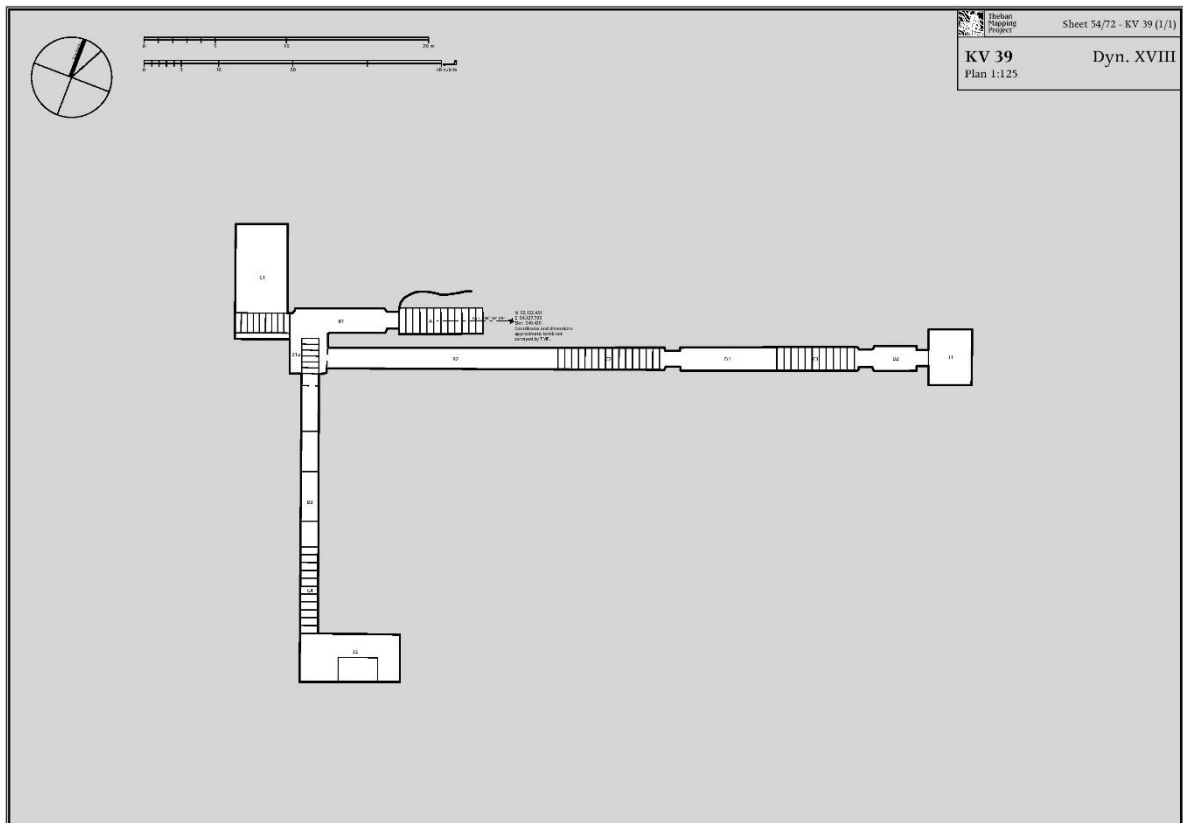

Figura 8: Planimetria de la tomba KV 39. Font: THEBAN MAPPING PROJECT.

Figura 9: Detall de la capçalera del sarcòfag exterior d'Ahmose I, trobat el *caché* reial (DB 320). Font: Russian Academy of Sciences, Centre for Egyptological Studies (CESRAS).

Figura 10: Mòmia d'Ahmose I. Font: HARRIS & KENT (1973).

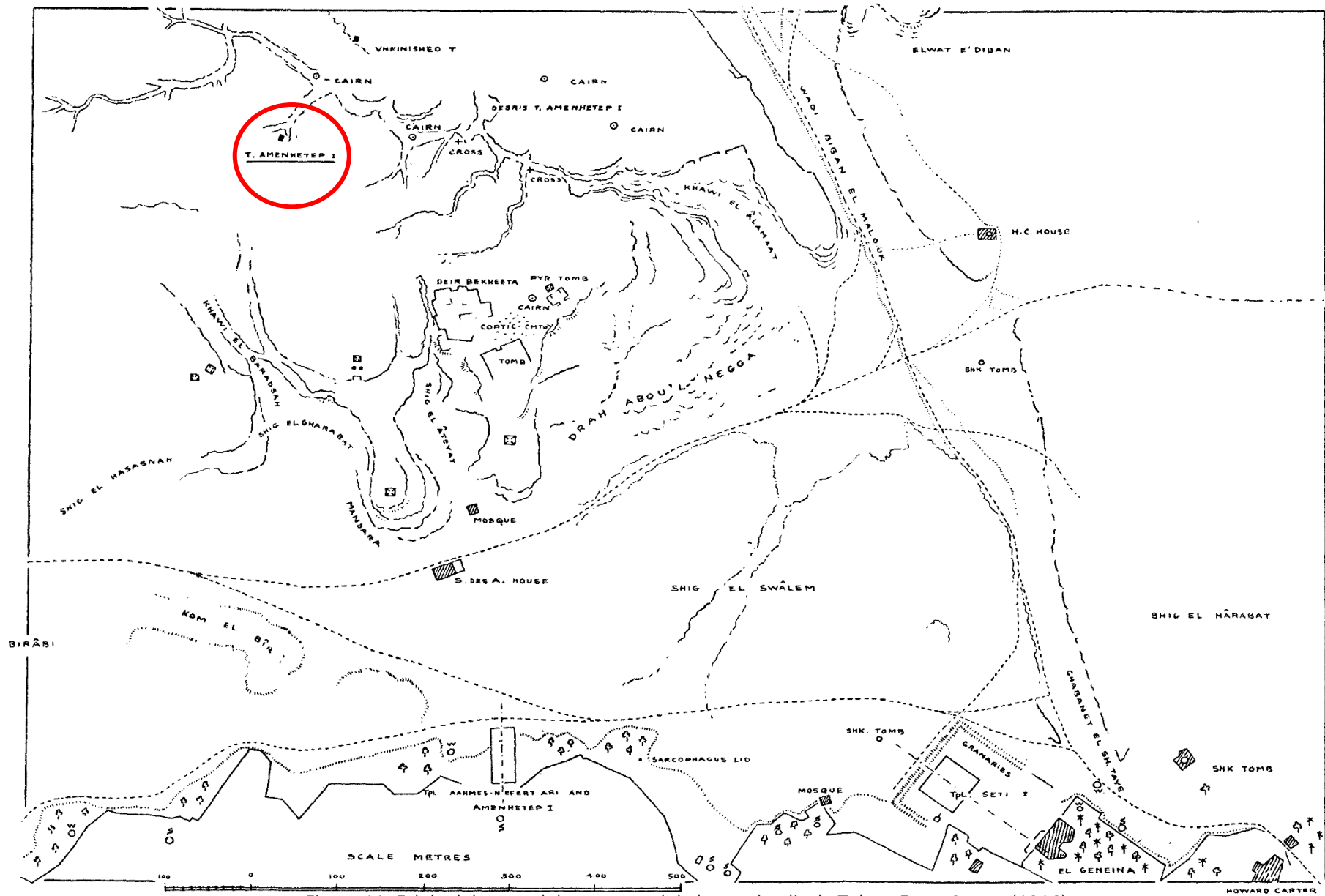

Figura 11: Esbós del mapa del sector nord de la necròpolis de Tebes. Font: CARTER (1916).

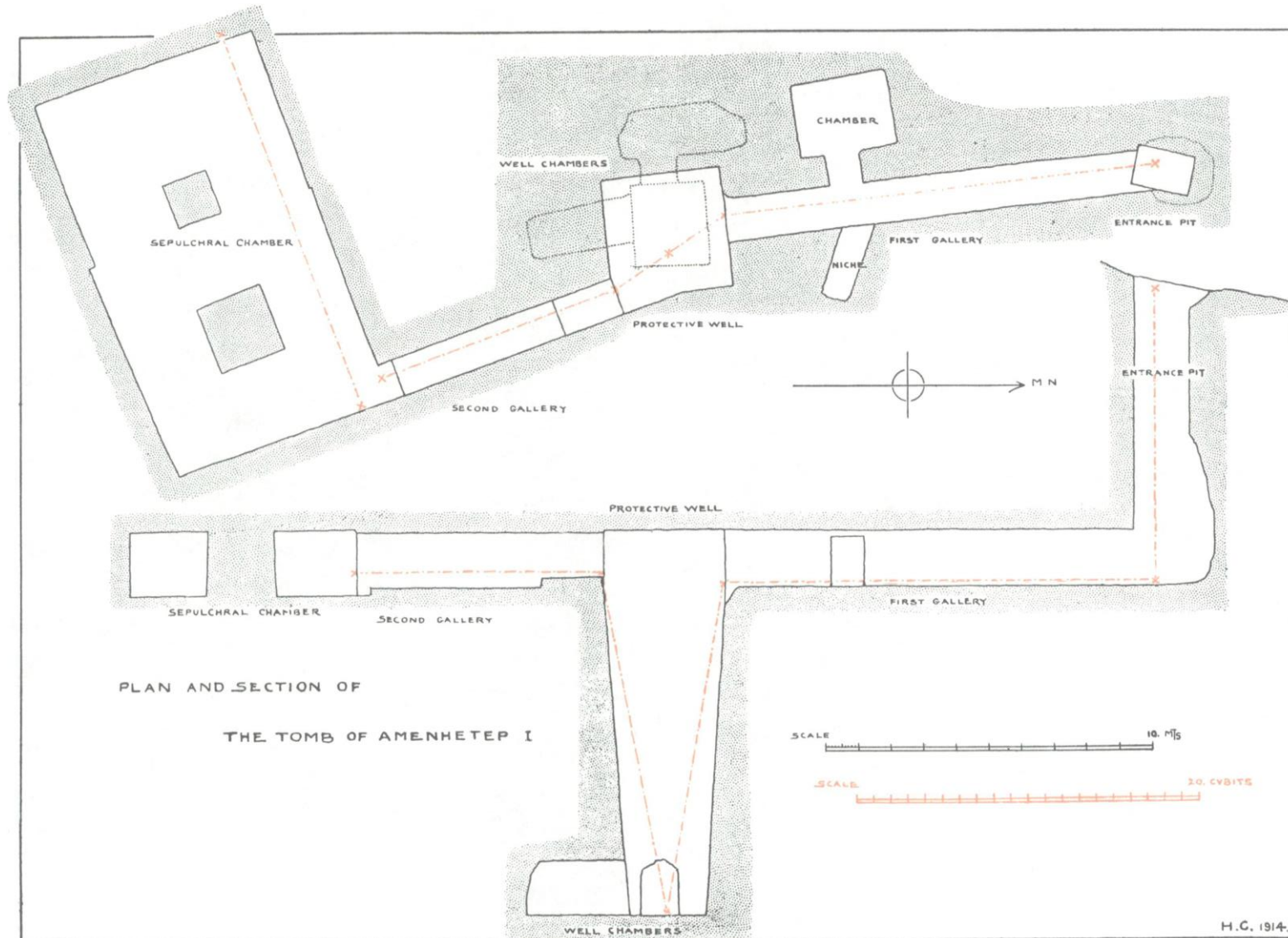

Figura 12: Dibuix de la planta (dalt) i el perfil (baix) de la tomba identificada per Carter com la del faraó Amenhotep I. Font: CARTER (1916).

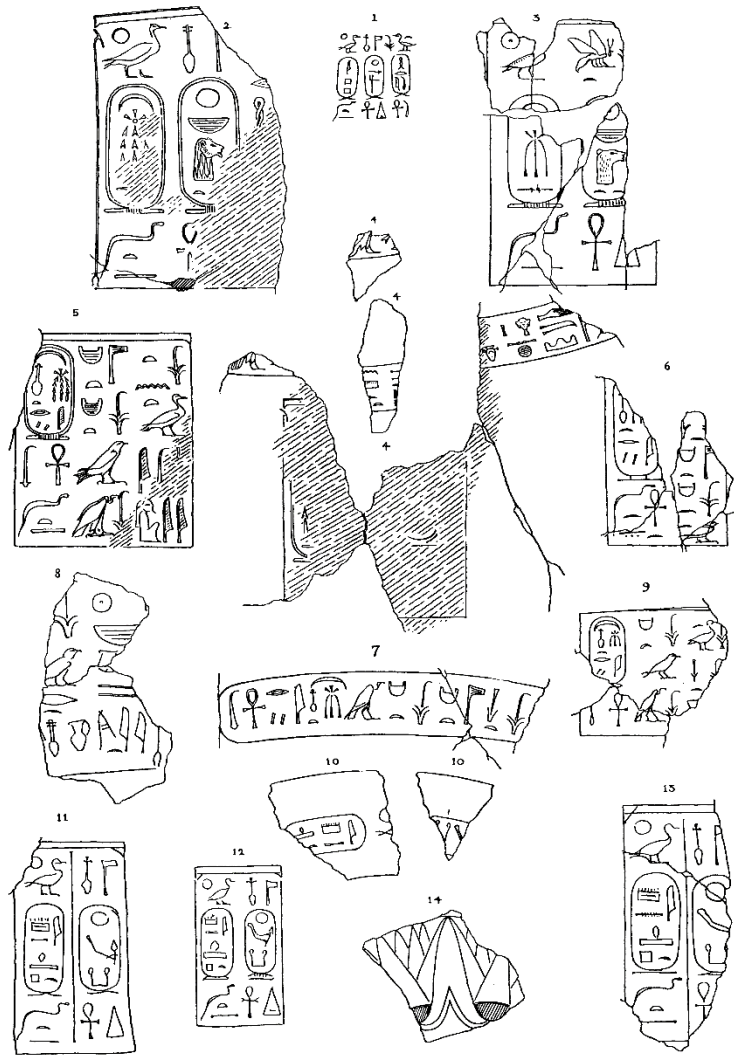

Figura 13: Fragments de contenidors de pedra amb inscripcions extrets de la tomba d'Amenhotep I, segons l'egiptòleg americà Howard Carter. Font: CARTER (1916).

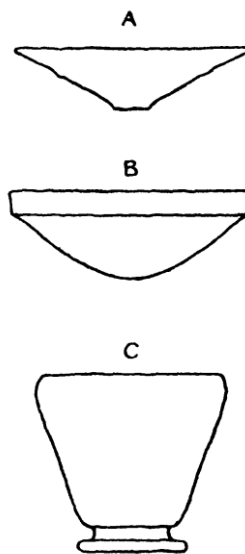

Figura 14: Les tres tipologies ceràmiques de principis de la Dinastia XVIII identificades per Carter. Font: CARTER (1916).

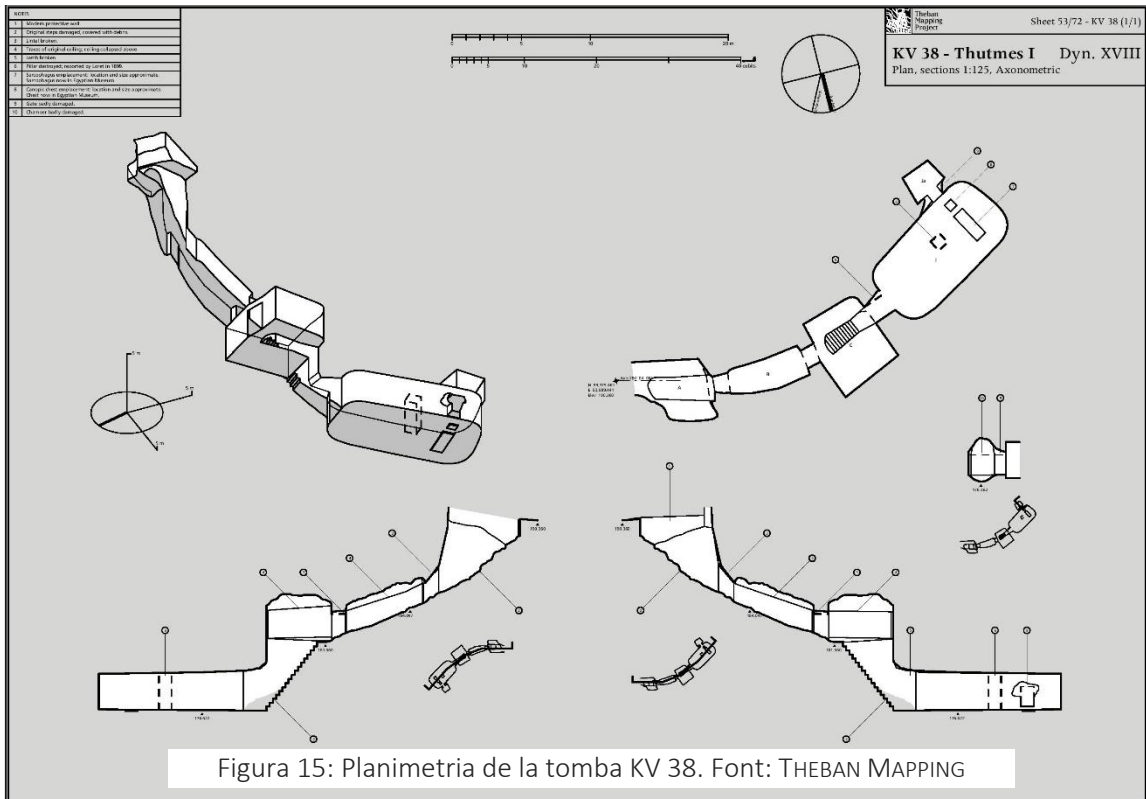

Figura 15: Planimetria de la tomba KV 38. Font: THEBAN MAPPING

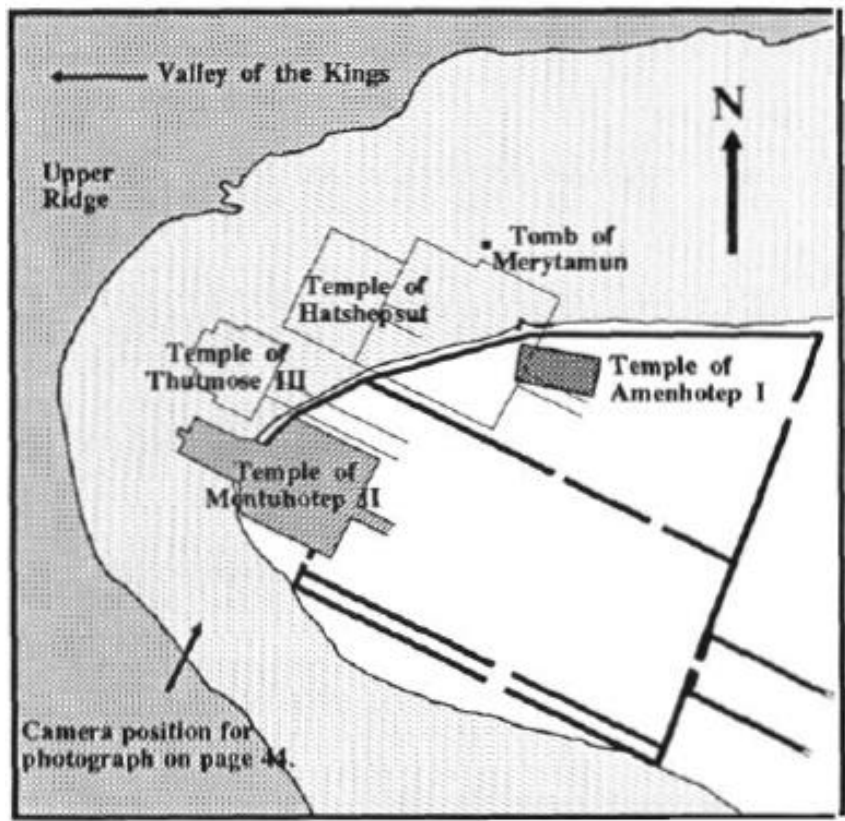

Figura 16: Mapa que mostra la posició relativa de la tomba de la Reina Merytamun i del temple d'Amenhotep I, situats sota una de les terrasses del posterior temple de Hatshepsut. Font: DODSON (1990).

Figura 17: Vista de l'entrada de la tomba KV 39 i de la muntanya el-Qurn. Font: BUCKLEY (2005)

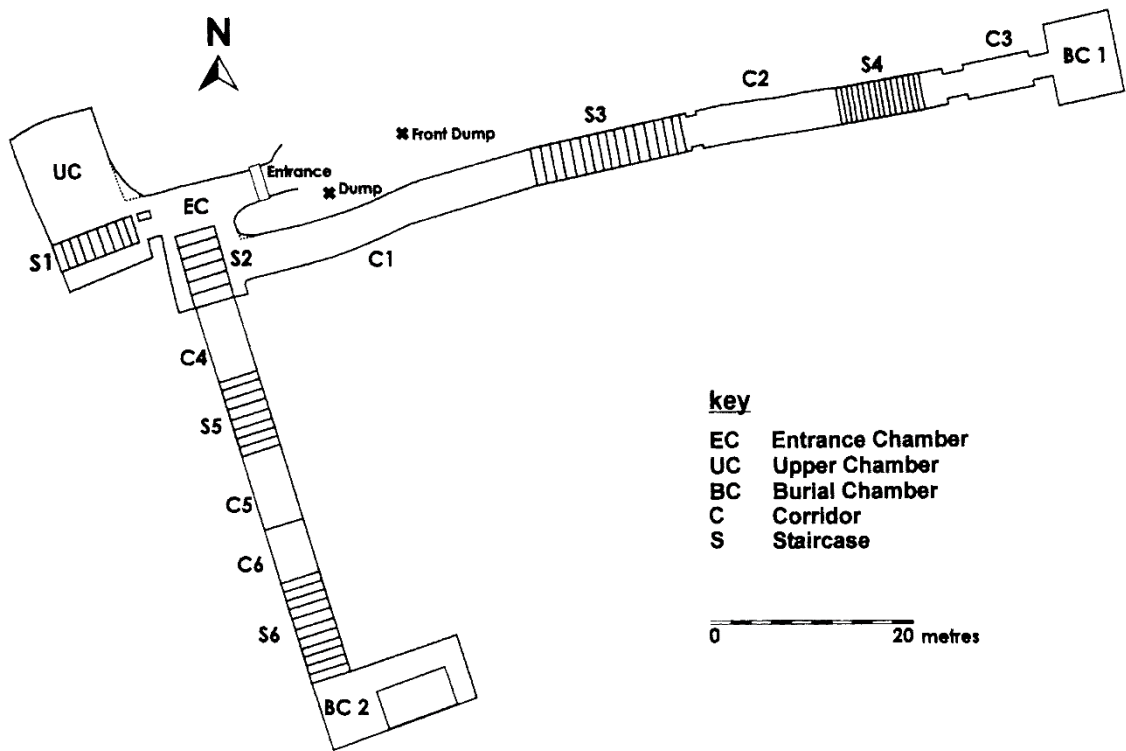
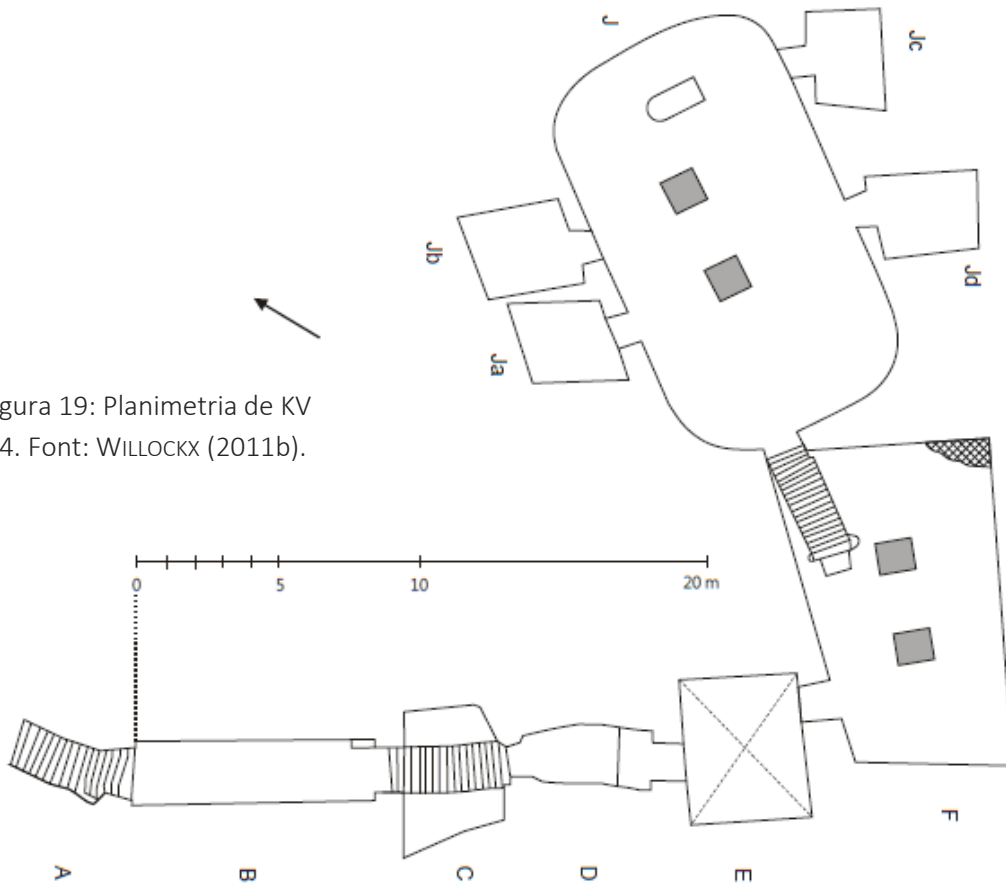

FIG. 3. Scale plan of tomb KV 39 (A. Cooke).

Figura 18: Mapa a escala de la planta de la tomba KV 39 fet per Ashley Cooke. Font: BUCKLEY (2005).

Figura 19: Planimetria de KV 34. Font: WILLOCKX (2011b).

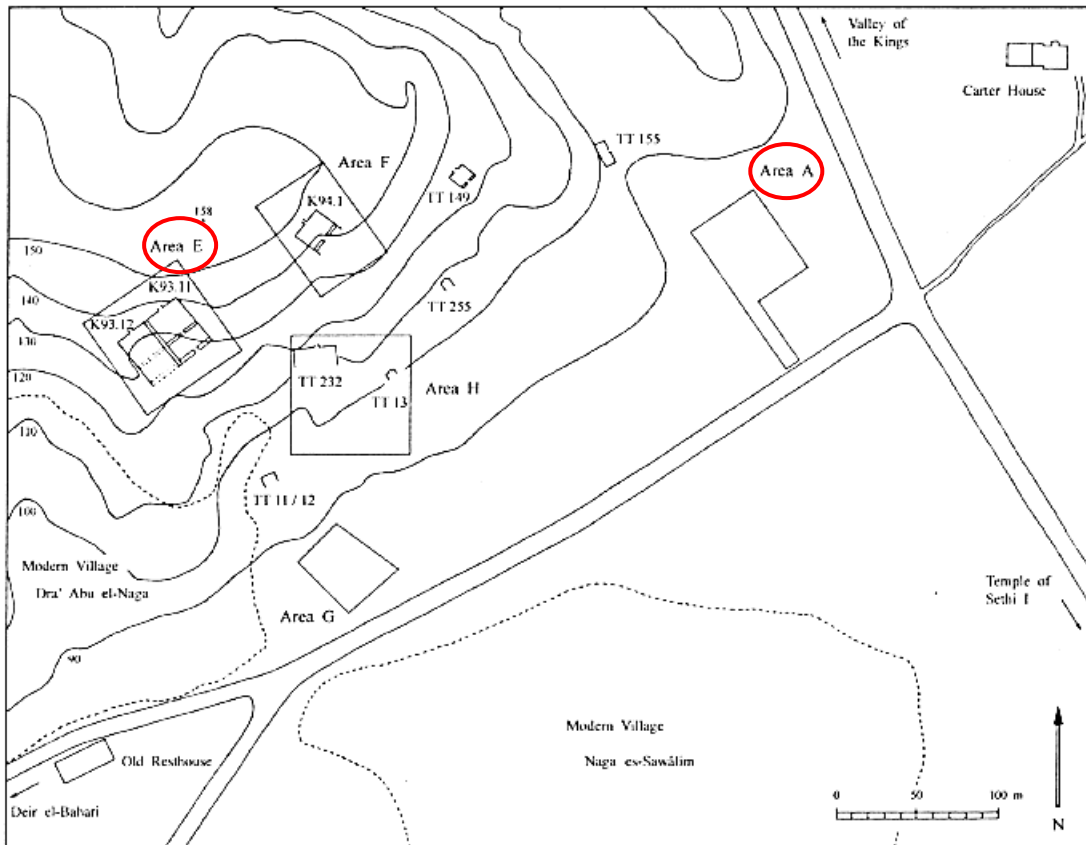

Figura 20: Plànol de les àrees prospectades per l'equip de Polz i l'Institut Arqueològic Alemany d'El Caire a Dra Abu el-Naga. Font: Polz (2005).

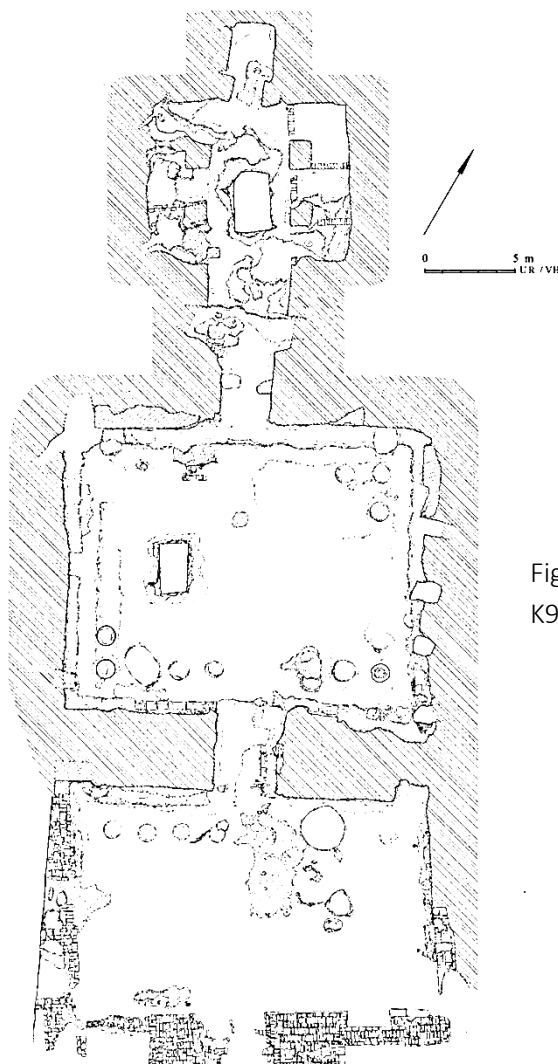

Figura 21: Planimetria de la tomba K93.11 (Àrea E). Font: Polz (2005).

Figura 22: Detall de l'Estela d'Ineni, trobada a TT 81 i que conté l'autobiografia d'Ineni. Font: Imatge digitalment ampliada de BOUSSAC (1896).

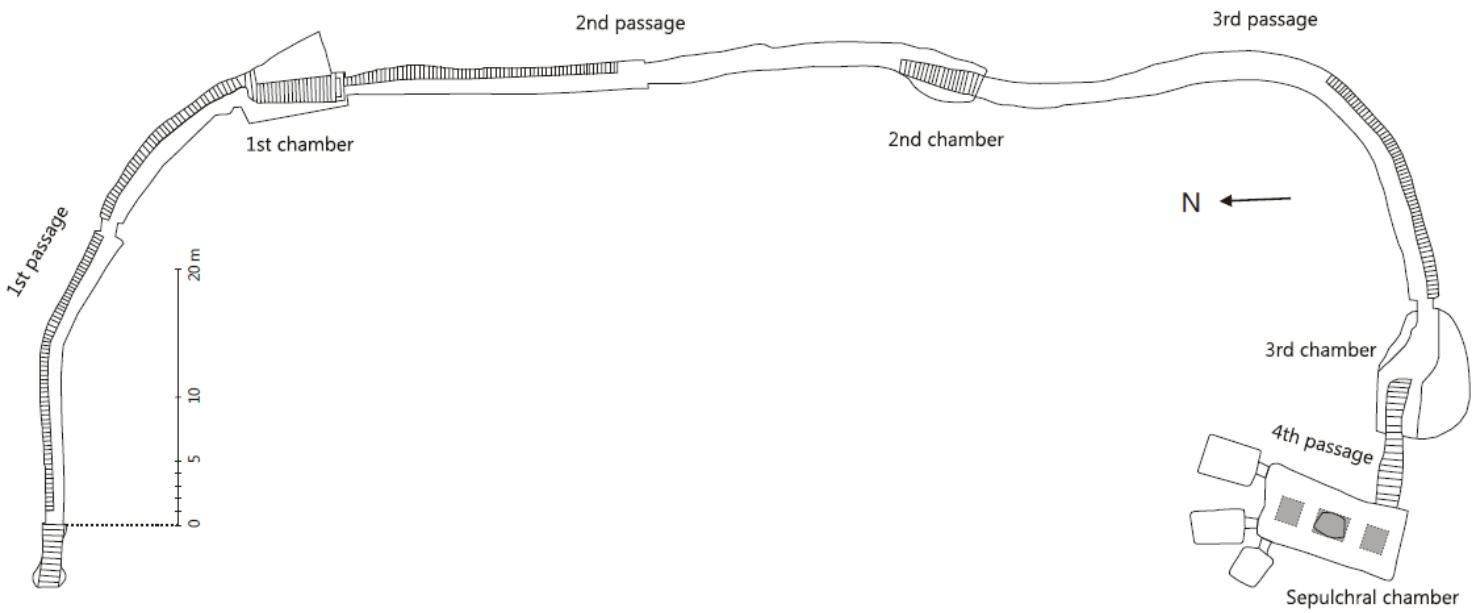

Figura 23: Planimetria de KV 20. Font: WILLOCKX (2011a).

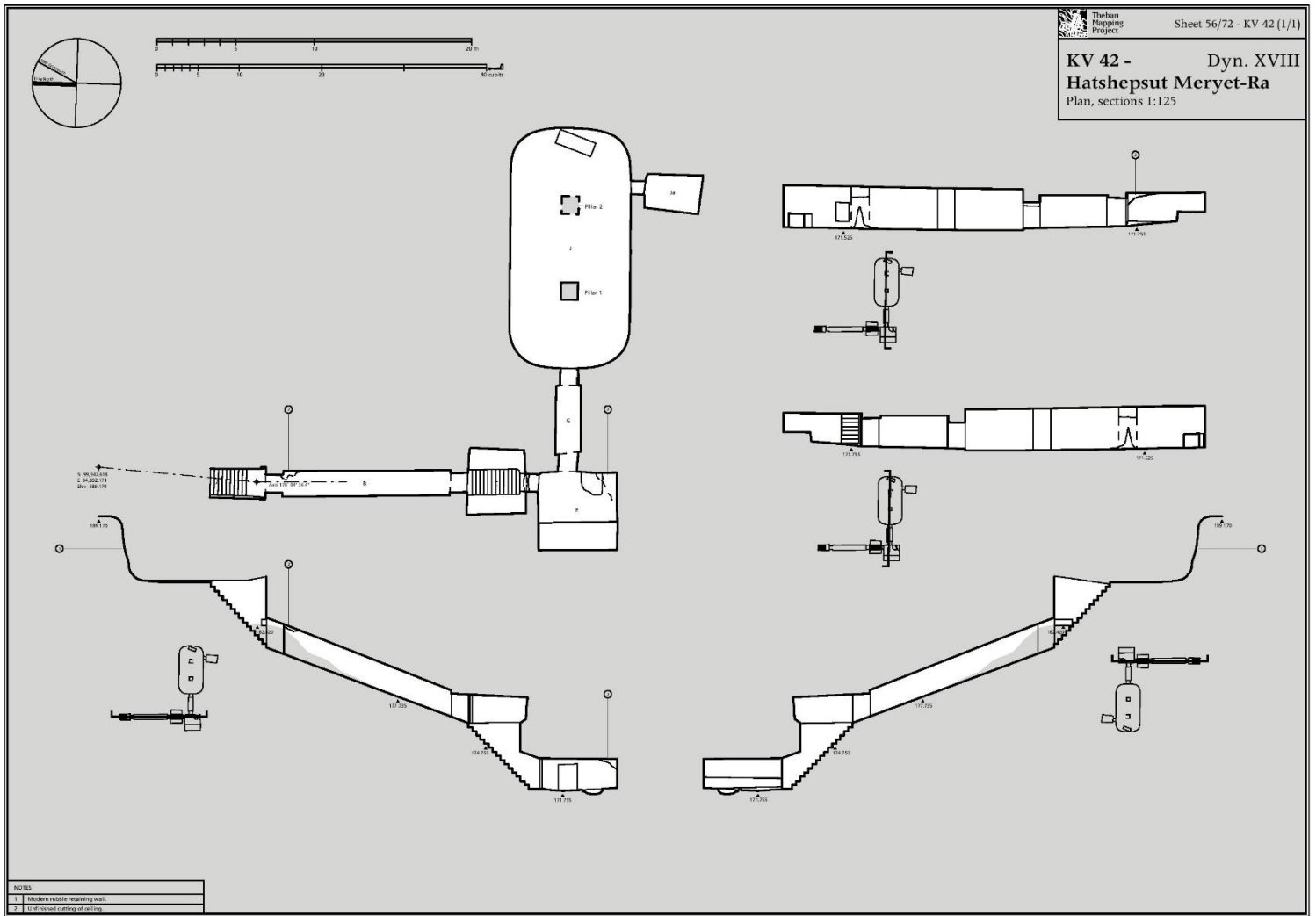

Figura 24: Planimetria de KV 42. Font: THEBAN MAPPING PROJECT.

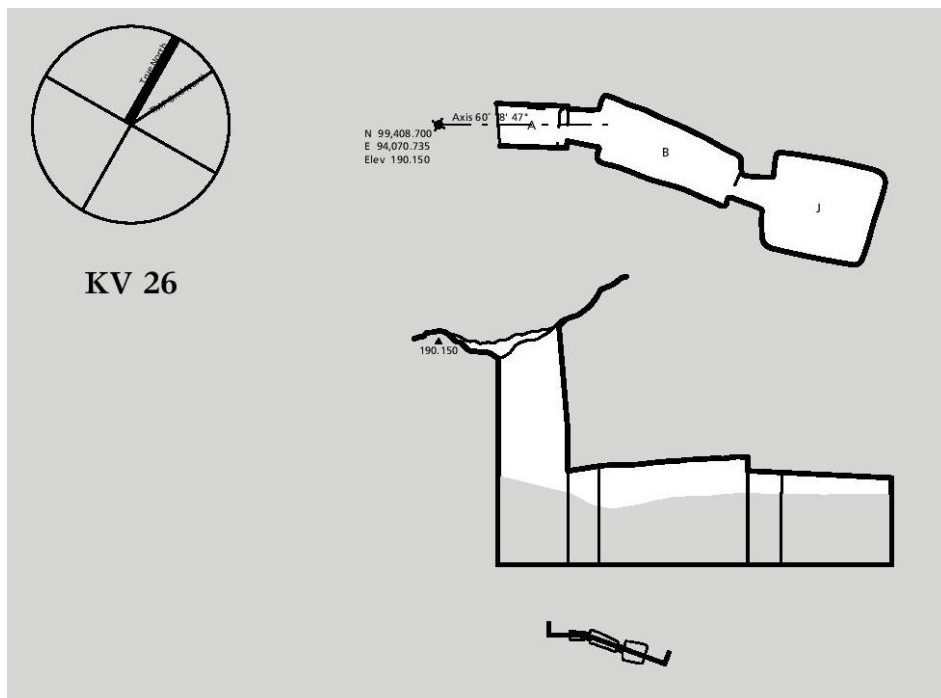
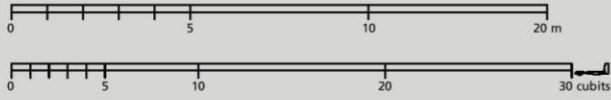

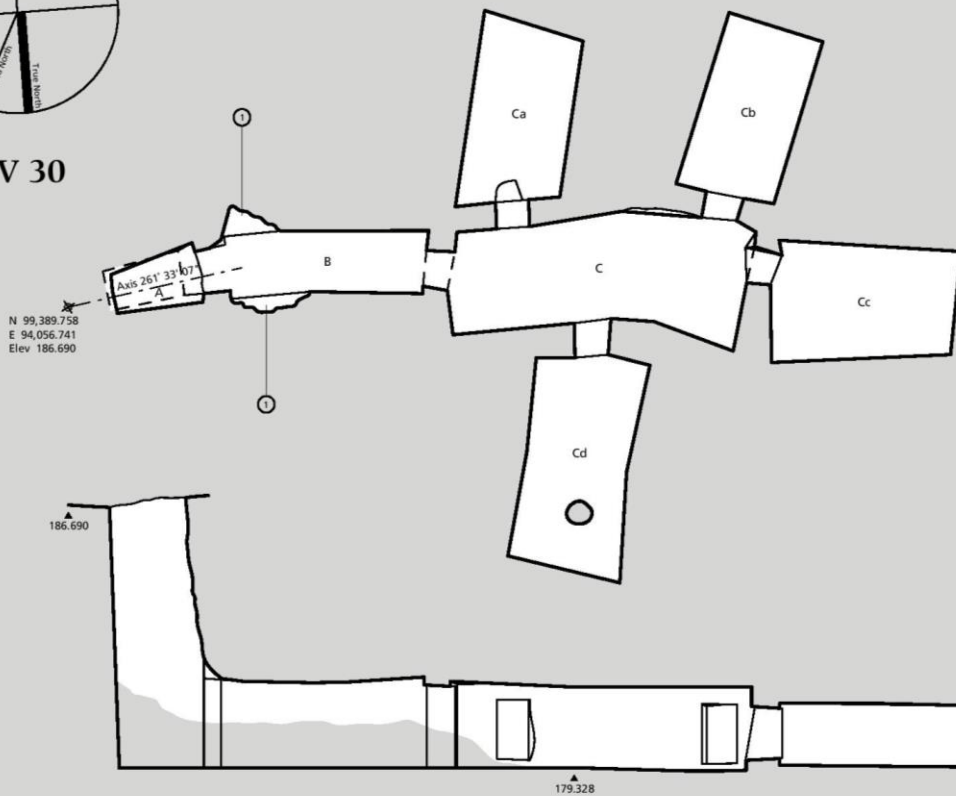
Figura 25: Planimetria de KV 26. Font: THEBAN MAPPING PROJECT.

KV 30, 31
Plans, sections 1:125

Dyn. XVIII

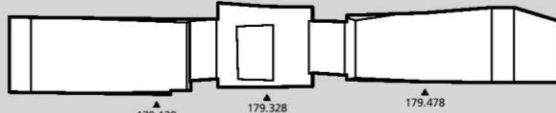
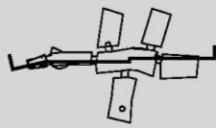
KV 30

N 99,389.758
E 94,056.741
Elev 186.690

186.690

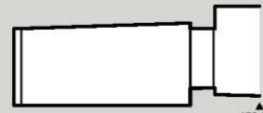
179.328

179.128

179.328

179.478

179.223

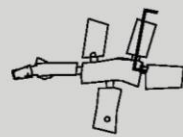
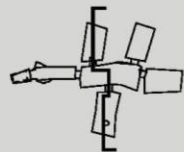

Figura 26: Planimetria de KV 30. Font: THEBAN MAPPING PROJECT.

KV 36 - Maiherperi Dyn. XVIII
KV 37
Plans, sections 1:125

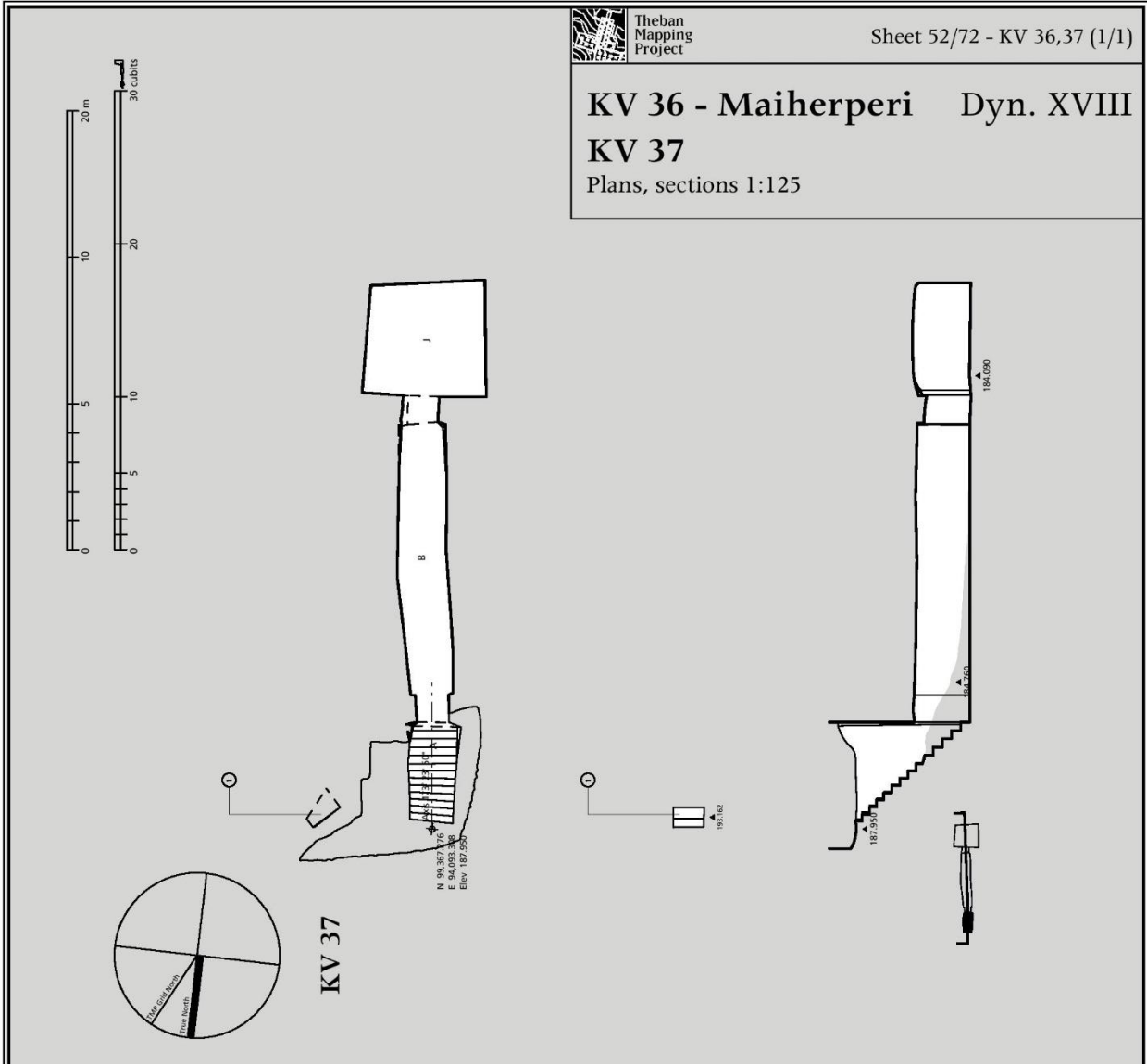
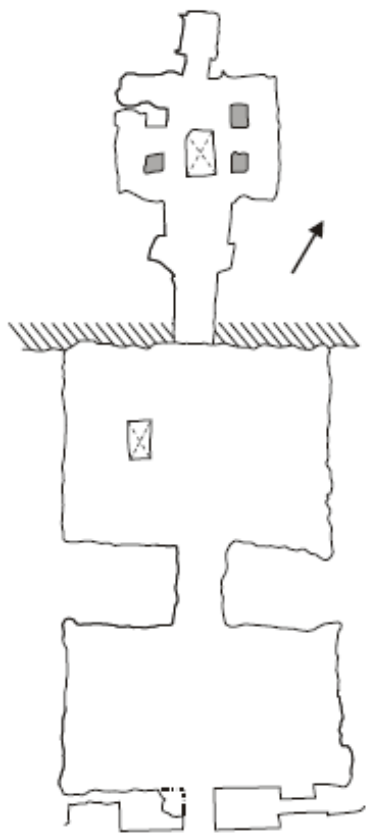
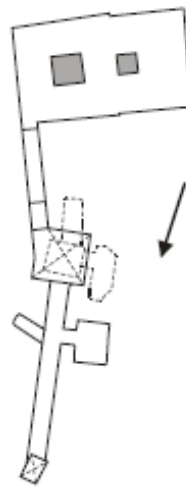

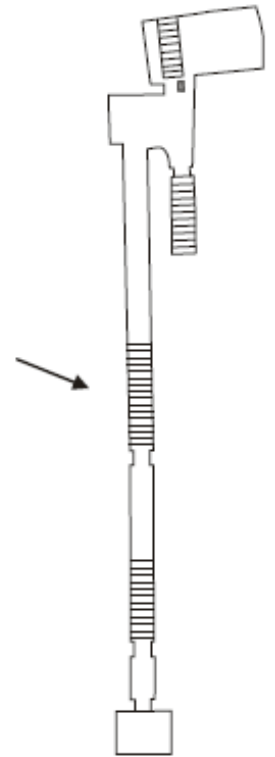
Figura 27: Planimetria de KV 37. Font: THEBAN MAPPING PROJECT.

K93.11

AN B

KV39

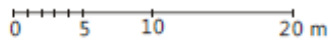

Figura 28: Comparativa a la mateixa escala de les tres principals tombes candidates per Amenhotep I. Font: WILLOCKX (2010).

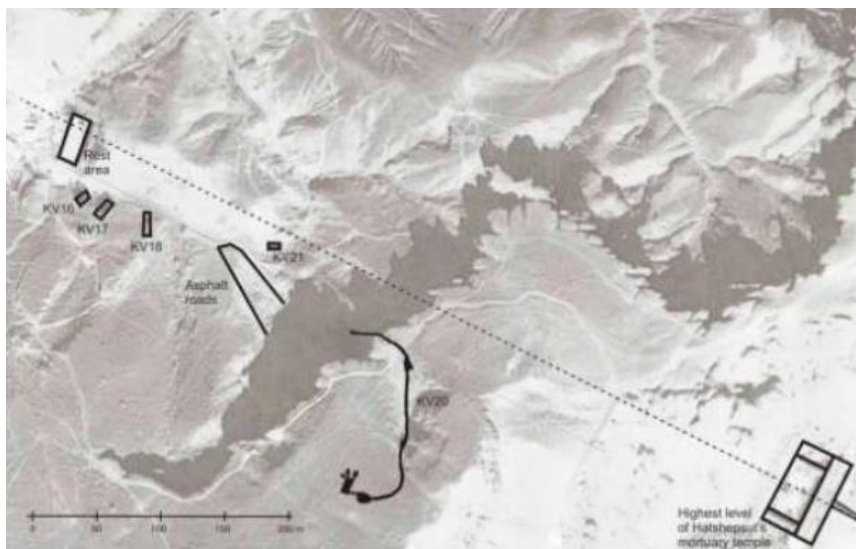

Figura 29: Imatge de satèl·lit en la que es pot veure la orientació de KV 20 cap al Temple de Hatshepsut, situat a la cantonada sud-est de la imatge. Font: WILLOCKX (2011a).

FARAÓ	TOMBA	PROS	CONTRES	PROPOSTA
Ahmose I	AN B	<ul style="list-style-type: none"> - Prop de Dra Abu el-Naga, però sense pertànyer-hi, igual que primer rei després del Primer Període Intermedi (s'allunyà de les tombes antecessors i creà nova "moda"). - Relativa proximitat tombes familiars reials finals Dinastia XVII-principis XVIII. - Tombes privades d'oficials del seu regnat a Dra Abu el-Naga. - Fragments ceràmics amb el seu nom trobats a l'interior. - No es té cap seguretat d'existència de temple funerari per a cap rei anterior a Tuthmosis III → AN B no s'associa a cap altre temple ni estructura. - Ubicació relativament isolada i de difícil accés (protecció). 	<ul style="list-style-type: none"> - Els fragments inscrits haurien de mostrar més inscripcions amb el seu nom (actualment, només 3/21), segons Willockx (2010). - Reaprofitament de la tomba. - Sempre s'ha considerat que el primer en separar temple funerari de tomba va ser Amenhotep I (KAMEL, 1979). - Presència de pou d'accés (apareix a la Vall dels Reis durant regnat de Tuthmosis III). 	AN B
	KV 32	<ul style="list-style-type: none"> - Planificació similar a KV 39, que és una tomba reial de principis de la Dinastia XVIII. - Situada prop de les tombes reials de principis de la Dinastia XVIII. 	<ul style="list-style-type: none"> - S'ha demostrat que pertanyé a la mare de Tuthmosis IV, Tiaa. 	
	K93.11 K93.12	<ul style="list-style-type: none"> - Situació a Dra Abu el-Naga. - Proximitat tombes família reial finals Dinastia XVII-principis XVIII. - Connexió amb temple funerari. - Estructura dual → enterrament dual amb Amenhotep I (POLZ, 2007). 	<ul style="list-style-type: none"> - Estructura dual ≠ enterrament dual → no s'ha pogut demostrar que hi hagués mai ningú enterrat en aquest lloc. - Falta de coneixement de K93.12 (parcialment excavada). - Apunta a temple de culte a Amenhotep I i Ahmes-Nefertiri. 	
Amenhotep I	KV 39	<ul style="list-style-type: none"> - Molt similar a tombes de faraons posteriors (KV 32 o KV 34). - Mida i tipus de construcció → tomba reial - Bona situació (Thomas, 1966) → dominant la Vall dels Reis i al peu muntanya El-Qurna. - Difícil accés (protecció). - Relativament isolada (poques referències). 	<ul style="list-style-type: none"> - No disposa de pou d'accés (típic de principis Dinastia XVIII). - Planimetria relativament senzilla i irregular. - Capgira itinerari funcionaris Ramses IX (pAbbott). 	AN B
	AN B	<ul style="list-style-type: none"> - Ubicació a Dra Abu el-Naga → nord temple Amenhotep i Ahmes i relativament aïllada i difícil accés. - Fragments ceràmics amb el seu nom trobats a l'interior. - Dimensions reials. - Ampliació cambra funerària un cop ja estava planejada i semi-construïda que permetria enterrament doble amb Ahmose I. - No modifica itinerari pAbbott. - Cairns exteriors que podrien haver sigut referència pels 120 cúbits del pAbbott. - Pou d'accés a TT 358, tomba de Merytamon, esposa d'Amenhotep I. 	<ul style="list-style-type: none"> - Reaprofitament de la tomba. - Presència de pou d'accés (apareix a la Vall dels Reis durant regnat de Tuthmosis III). - Carter basà càlculs 120 cúbits en dimensions interiors, enlloc d'exteriors (cairns). - Cap vincle amb alguna estructura que pugui ser la "Casa d'Amenhotep del Jardí". - Difícil que s'enterrés un rei en una tomba ja construïda i ocupada. 	

		- Intacta en el moment de la visita dels oficials de Ramses IX, com diu el pAbbott.		
	TT 320	- Proposta Schmitz (1978). - Ubicació plausible (\pm 1km N de Deir el-Medina, relativament isolada i 120 cúbits - 63m- sobre camí penya-segat). - Mòmia i sarcòfags trobats allí.	- Aston afirma que és tomba d'Ahmes-Nefertiri, ja que és única que té aixovar funerari acompanyant. - Inscripcions taüts i re-embolcallament mòmies indica robatori i destrucció per part de lladres, per tant mòmia arribà allà com a molt d'hora regnat d'Smendes I, no pot ser tomba del pAbbott. - No intacta moment visita oficials Ramses IX.	
	K93.11 K93.12	- Situació s'ajusta a pAbbott. - Cronologies ceràmica i estructures són factibles. - Alineada amb eix temple dedicat a ell i a se mare. - Importància del culte dual Amenhotep-Ahmes concordaria amb dues tombes idèntiques.	- No intacta en el moment de la visita durant regnat Ramses IX. - Estructura dual \neq enterrament dual \rightarrow no s'ha pogut demostrar que hi hagués mai ningú enterrat en aquest lloc. - Falta de coneixement de K93.12 (parcialment excavada). - Apunta a temple de culte a Amenhotep I i Ahmes-Nefertiri.	
Tuthmosis I	KV 20	- Ubicació Vall dels Reis. - Dimensions i estructura reials. - Indicis clars que hi va estar enterrat en algun moment.	- Doble cambra funerària inusual indicaria ampliació per re-enterrament. - Única evidència Tuthmosis I \rightarrow 1 fragment ceràmic que devia provenir de re-enterrament per Hatshepsut. - Cronologia i orientació indiquen inici construcció regència Hatshepsut i propietat d'aquesta.	KV 39
	KV 38	- Ubicació Vall dels Reis. - Dimensions i estructura reials. - Indicis clars que hi va estar enterrat en algun moment.	- Materials segurament vinguin re-enterrament Tuthmosis III. - Mida molt modesta per ser reial. - Datació feta per Altenmüller (1983) confirma re-enterrament. - Situada per sota de les de faraons anteriors \rightarrow gairebé sempre es construïen tombes més elevades que les dels antecessors (símbol de poder i ostentació).	
	KV 39	- Ubicació Vall dels Reis. - Situada punt elevat Vall dels Reis. - Molt similar a tombes de faraons posteriors (KV 32 o KV 34). - Mida i tipus de construcció \rightarrow tomba reial - Bona situació (Thomas, 1966) \rightarrow dominant la Vall dels Reis i al peu muntanya El-Qurna. - Difícil accés (protecció). - Tuthmosis I s'ha considerat des de sempre fundador V.dels Reis.	- Si acceptem que Amenhotep I estava a AN B però havia començat a construir KV 39 per ell, la tomba estava inacabada, cosa que faria que una ocupació per part d'un faraó diferent fos estrany. - No disposa de pou d'accés (típic de principis Dinastia XVIII). - Planimetria relativament senzilla i irregular.	

Tuthmosis II	KV 42	<ul style="list-style-type: none"> - Estudi sarcòfags reials (Hayes, 1935) confirmaven teoria Weigall (1910) → base alabastre igual que la de Tuthmosis III (KV 34). - Regularitat pot ser il·lusòria si veiem el que va passar amb Carter a AN B i amb Rose i Buckley. - Mides reials. 	<ul style="list-style-type: none"> - Dipòsit fundació Merytre-Hatshepsut (esposa Tuthmosis III) trobats davant la tomba. - Regularitat de planta, en comparació a la de Tuthmosis III pot indicar cronologia més tardana que la d'aquest últim. - No indicis de lloc d'enterrament primari. - Mòmia Tuthmosis II va ser recuperada i restaurada amb la d'Amenhotep → tombes reials pròximes, però AN B i KV 42 no ho estan. 	KV 42 (a falta de millor candidata)
	Tomba sense identificar encara (missió polonesa)	<ul style="list-style-type: none"> - Ubicació Vall dels Reis. - Dipòsit de fundació amb el nom de Tuthmosis II. 	<ul style="list-style-type: none"> - Falta excavar i anàlisi i estudi de les troballes. 	

Taula 1: Taula-resum de les conclusions extretes al treball.